

Özgün Bir Sünnî Literatür: Türkçe Maktel-i Hüseyinler*

An Original Sunni Literature: Turkish Maqâtil al-Husayn

Yunus ÖZTÜRK

Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assistant Professor, Hitit University, Faculty of Theology, Department of Kalam
Corum, Turkey

ozturkyunus52@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-2756-7352

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 22 Mart / March 2021
Kabul Tarihi / Accepted : 10 Nisan / April 2021
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 8 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 149-185

Atıf / Cite as

Öztürk, Yunus. "Özgün Bir Sünnî Literatür: Türkçe Maktel-i Hüseyinler". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 149-185.

Doi: 10.33460/beuifd.901275

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Teolojik anlamda güçlü gelenekler, farklı alanlara belirgin tonlarını taşıyabilmektedir. Bu noktada Sünnilik ve Şi'ilik, İslâm Mezhepler tarihinin en güçlü geleneklerinin başında gelmektedir. Bu geleneklerin ayırt edici vasıfları, geleneği takip eden âlimlerin eserlerine ve edebî metinlerine sirayet etmiştir. Günümüz ilahiyat araştırmacıları, ihtisaslaşma gereği kelâm, tefsir, hadis, fıkıh ve mezhepler tarihi kaynakları üzerinden zihniyet ve gelenek analizine yoğunlaşmıştır. Buna karşın özellikle edebî kaynaklar ise böyle bir zihniyet analizi üzerinden tam olarak incelenmemiştir. Bu makale güçlü geleneklerin edebî anlamda da varlığını sürdürdüğü bir literatür olan maktel literatürünü konu edinmektedir. Makale Anadolu'daki maktellerin Sünnî literatüre ait olduğu varsayımından hareket etmektedir. Maktellerde Sünnî ve Hâricî kavramlarının kullanımları, klasik kelâm ve mezhepler tarihi tasnifinin taşındığı özgün bir literatürü temsil etmektedir. Bununla birlikte ilgili literatürün ve kullanımın doğrudan incelenmediği görülmektedir. Bu telif geleneği uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu sebeple 14-16. yüzyıllar arasında telif edilen makteller ile makale sınırlandırılmıştır. Makalede,

* Makaleyi okuma nezaketi gösterip kıymetli katkılar sunan Prof. Dr. Hilmi DEMİR ve Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ hocalarıma teşekkür ederim.

Anadolu'da Türkçe telif edilen Maktel-i Hüseyinler'deki Sünnî ve Hâricî kavramlarının içeriği incelenmektedir. Bu kullanımların muhataplarının hangi niteliklerle işlendiği araştırılmıştır. Tespit edilen nitelikler klasik kaynaklar ile karşılaştırılmıştır. Bu surette kavramsal, karşılaştırmalı ve tarihsel analizlerle maktellerdeki kullanımların geleneksel ve teolojik kökeni soruşturulmuştur. Böylece Sünnî kültürün, Anadolu'da telif edilen maktellerde özgün bir literatür olarak varlığını sürdürdüğü iddiası temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Sünnî, Hâricî, Maktel-i Hüseyin, Kerbelâ', Alevîlik.

Abstract: Theologically strong traditions may carry their distinct tones to different areas. Regard to this Sunnism and Shi'ism are among the most powerful traditions in the history of Islamic sects. The distinctive qualities of these traditions have been attributed to the works and literary texts of scholars who follow the tradition. Contemporary theological researchers have focused on mentality and tradition analysis based on the historical sources of theology, tafsir, hadith, fiqh and sects due to their specialization. On the other hand, especially literary sources have not been fully examined through such a mentality analysis. This article focuses on maqal literature, the literature in which strong traditions also exist in a literary sense. The article is based on the assumption that the maqâtil in Anatolia is literature of Sunni culture. The use of the terms Sunni and Khariji in the texts represents unique literature in which the classical classification of theology and sects is carried. However, it seems that the relevant literature and usage have not been directly examined. This tradition covers a long period. For this reason, the article is limited to the maqâtil written between the XIV-XVI centuries. The article examines the content of the concepts of Sunni and Khâriji/Hâricî in Maqâtil al-Husayn, which were written in Turkish in Anatolia. It has been investigated by which qualities the interlocutors of these uses are referred to. The identified attributes are compared with classical sources. In this way, the traditional and theological origin of the uses in the maqâtil has been investigated by conceptual, comparative and historical analyses. Thus, it has been tried to establish that Sunni culture continues to exist as an original literature in the maqâtil written in Anatolia.

Keywords: Kalam, Sunnî, Khâriji, Maqal al-Husayn, Karbalâ', Alevîsim.

Giriş

Maktel, "birinin öldürülme zamanı, öldürüldüğü yer veya ölüme sebep olan savaş" anlamlarına gelmektedir.¹ İslâm tarihinde önemli şahsiyetlerin ölümünü konu edinen tarihi ve edebî bir literatür mevcuttur. Bu literatürde Hz. Ali (ö. 40/661) ve özellikle Hz. Hüseyin'in (ö. 61/ 680) şehâdetlerini konu edinen makteller ön plandadır. Kaynaklar Câbir el-Cû'fî'nin (ö. 128/746) Maktelü 'Ali Emîri'l-mü'minin isimli eserinin maktel türünün ilk örneği olarak ansa da maktel literatürü, Ebû

1 Şeyma Güngör, "Maktel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 7 Nisan 2021).

Mihnef'in (ö. 157/774) maktelleri ile başlatılmaktadır. Ebû Mihnef'in *Maktelü'l-Hüseyin*'i literatürde oldukça etkili olmuş, çoğu tarihçiye ve maktel yazarına kaynaklık etmiştir.²

Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi, Müslümanların İslâm tarihinde karşılaştığı ve birçok fırka mensubunun gönlünde derin acılara sebep olan olayların başında gelmektedir. Maktel-i Hüseyin başlıklı eserler, Müslüman gönlünde oluşan derin yaranın bir tercümanı olmuştur. Bu acı, belirli bir grubun değil birkaç fırka dışında tüm Müslümanların ortak yarasıdır. Bu sebeple Sünnî ve Şî'î birçok müellif, Hz. Hüseyin'in şehadetini konu edinen makteller telif etmiş; maktel telif etmeyenler de tarih kaynaklarında maktel olayına yer vermiştir.³ Hz. Hüseyin'in şehadeti Anadolu'daki müelliflerin de gündeminde olmuştur. Ancak ortak bilincin yansıtıldığı acı bir hadise olmasına karşın Maktel-i Hüseyin'in sorumlularının Sünnîler şeklinde sunulduğu insaf sınırlarını zorlayan modern bazı yorumlarla karşılaşılmaktadır.⁴ Buna ilaveten daha mutedil ve akademik hassasiyetle konuya yaklaşan yorumlar da bulunmaktadır.⁵

Makteller, matem kültürünün somut ürünü olarak Sünnî ve Şî'î müelliflerce kaleme alındığı için ilgili teliflerin ait olduğu kültürün hangisi olduğuna yönelik soru, çoğu araştırmacının zihninde yer almaktadır. Anadolu'da telif edilen maktellerde Hz. Hüseyin taraftarlarından Sünnîliğe nispet edilerek bahsedilmesine rağmen dinin "Ehl-i beyt" sevgisi ile özdeş olduğu için Meddâh'ın *Makteli* hakkındaki "içi Alevi dışı Sünnî" olduğu yorumları yapılmıştır.⁶ Maktellerdeki Sünnî içerikli temaların daha sonra eklendiği, Osmanlı-Safevî ilişkileri içerisinde maktellere yansıdığı şeklinde analiz edilip, Sünnî olmayan bir literatürün Sünnîleştirilme nesnesi gibi yorumlandığı da görülmektedir.⁷ Bu tarz yorumlar, maktel literatürünün sadece Şî'î ve Alevî camianın bir ürünü olarak algılanmasından ve maktellerdeki Sünnî içeriklerin şekilsel olduğunun, tarihteki Sünnîliği yansıtmadığının var sayılmasından neşet etmektedir. Bu yorumlarda kimi zaman ideolojik yaklaşımlar etkili olabilir de büyük oranda maktellerdeki Sünnî ve Hâricî karşıtlığındaki muhatapların klasik teorideki Hâricî ve Sünnî mezhep tasnifleri açısından tam bir örtüşme içermiyor olduğunun düşünülmesi de etkili bir sebep görünümündedir.

2 Maktel hakkında detaylı bilgi için bk. Sebastian Günther, "Mağâtil Literature in Medieval Islam", *Journal of Arabic Literature* 25/3 (Kasım 1994), 192-212; Ali Aksu, "Kerbela Literatürü", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Tarih Bilimleri)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 341-376.

3 Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Ka'bi, *Kitâbü'l-Makâlât ve ma'ahü 'uyünü'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu vd. (Kuramer-Dârü'l-Feth, 2018), 104-105; Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfû'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kâhire: Mektebetü'n-Nahdatü'l-Misriyye, 1950), 91-93; el-Hâfız Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Müstağfirî, *Delâilü'n-Nübüvve*, thk. Ahmed b. Faris es-Sellûm (Suriye-Lübnan-Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2010), 2/834-836; Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü'l-havâşşî'l-eimme fi'l-haşâ 'işî'l-e'imme*, nşr. Muhammed Sâdik Bahrülülûm (Tahran: y. y., ts.), 235-280.

4 Ahmet İshak Demir, "Cem Dergisi'nin Bakış Açısıyla Kerbelâ", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (01 Mart 2010), 214-215.

5 Rıza Yıldırım, *Hacı Bektaş Velî'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 45-58.

6 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 53.

7 Ertuğrul Ertekin, "Osmanlı Sünnileştirmesi Bağlamında Lâmiî Çelebi'nin Maktel-i Âl-i Resul'ü", *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (Aralık 2018), 53.

Anadolu'da telif edilen Maktel-i Hüseyinler'deki Sünnî, Hâricî kullanımları ve içerikleri kapsamlı şekilde analiz edilmemiştir. Maktellerin birçoğu ise tez olarak çalışılmıştır.⁸ Sünnî ve Hâricî kullanımlarına ilgili tezlerin içeriklerinde sınırlı şekilde temas edilmiştir.⁹ Bunlar dışında ilgili kullanımın özgünlüğüne dikkat çeken Kenan Erdoğan'ın bir yorumu bulunmaktadır.¹⁰ Meddâh'ın *Maktel'i* özelinde ise Sünnî teriminin içeriğine Rıza Yıldırım değinmektedir. Yıldırım, Meddâh'ın Sünnî terimine "en basit tanımıyla Hanedân-ı Resul dostu ve taraftarı"¹¹ anlamında yer verdiği; diğer analizleri neticesinde ise Meddâh'ın *Maktel'*indeki Sünnî kullanımının "Sünniden çok Aleviye yakın"¹² olduğu kanaatine temas etmektedir.

Makale, Anadolu'da telif edilen ilk ve en önemli maktelleri örnek olarak seçip, ilgili maktellerin Sünnî geleneğin özgün bir literatürü olduğu varsayımını temellendirme amacındadır. Araştırmacıların üzerinde durduğu asıl nokta "Sünnî ve Hâricî" terimlerinin içeriği olduğu için temel varsayımımızı bu kullanımların açılımı üzerinden temellendirmemiz gerekmektedir. Bu sebeple maktellerdeki Sünnî ve Hâricî kavramlarının içeriğini tarihsel ve problematik olarak analiz ve maktellerin Sünnî geleneğin özgün bir literatürü olduğunu tespit ederek tartışmalara bir katkı sağlamayı amaçlamaktayız. Bu şekilde "Sünnî geleneğe özgü bir literatüre", mevcut tartışmalardaki Sünnîliğin geleneksel kodlarına delâlet imkânına ve gerekçelerine dikkat çekeceğiz. Böylece ilgili literatürü "Alevîleri Sünnîleştirme alanı" şeklinde yorumlayan yaklaşımlara da eleştirel katkı sağlamış olmayı hedeflemekteyiz.

1. Anadolu'da 14-16. yy. Arasında Telif Edilen Türkçe Makteller

Makalede içerik açısından incelemek olan makteller ve müellifleri hakkında kısa bilgi verdikten sonra konumuza geçmenin daha uygun olacağı kanaatindeyim. Meddâh'ın *Maktel'i* Candaroğulları Beyliği hükümdarı Kötürüm Bayezid'e (ö. 1385) ithaf edilmek üzere 14. yy.'da (763/1362 yılında) Kastamonu'da telif edilmiştir. Türk edebiyatında maktelin ilk örneği Meddâh'ın *Maktel'*idir. Eserin müellifinin kimliği konusunda literatürde tartışmalar bulunmaktadır.¹³ Ahmet Mahir Ethembabaoğlu *Kerbela Destanı* adıyla Meddâh'ın metnini Lut oğlu

8 Örnek olarak bk. Özlem Demirel, *Aşık'ın Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 5-7.

9 Tuğba Erdem Akkoyun, *Lami'i Maktel-i İmam Hüseyin İnceleme-Çeviri Yazı-Sözlük* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 11; Mehmet Akif Gülsüm, *Yahyâ Bin Bahşi'nin Maktel-i Hüseyin Adlı Mesnevisi (İnceleme ve Metin)* (Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 31-36; Kenan Özçelik, *Aşık Çelebi Terceme-i Ravzatü's-Sühedâ (İnceleme-metin)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 55-57.

10 Kenan Erdoğan, "Maktel-i Hüseyin, Manisa Nüshası ve Sünnî ve Hâricî Kavramları Üzerine", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 2/65.

11 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 51.

12 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 53.

13 Kenan Özçelik, *Yusuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Kenan Özçelik, "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Maktel-i Hüseyin Kimin Eseridir?", *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 7-16; İsmet İpek, "Giriş", *Maktel-i Hüseyin Kerbelâ Hadisesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 31.

Yahya'ya nispet ederek neşretmiştir.¹⁴ Âşıkî adı ile başka bir müellife nispet edilen bir doktora çalışmasına konu olan maktelin¹⁵ ise Meddâh'ın metninin farklı bir nüshası olduğu tespit edilmiştir.¹⁶

Yahyâ b. Bahşî'nin *Maktel*'ini h. 905'te¹⁷ veya h. 11 Şaban 910 yılında telif ettiği kaydedilmektedir.¹⁸ Yahya b. Bahşî'nin ölüm tarihi ile ilgili farklı tarihleri tetkik eden Gülsüm, ölüm tarihi açısından 940/1534-35 yılının doğruya daha yakın olduğu kanaatindedir. Bir müderris olan Yahyâ'nın tasavvufî yönü de dikkat çekmektedir. Onun tasavvufî terbiyesi Emir Sultan'a (ö. 833/1429 [?]) ulaşmaktadır. Yahyâ'nın tasavvuf, Hanefî fıkhı, Arap dili ve belagati ile ilgili telif ve şerhleri bulunmaktadır.¹⁹

Araştırmacılar, 15. yy sonu 16. yy. ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen Hacı Nûreddin'in dört Osmanlı sultanının devrini gördüğünü,²⁰ buna rağmen hayatı hakkında kapsamlı bilgilere sahip olunmadığını ifade etmektedir.²¹ İlgili çalışmalar, *Maktel*'in h. 940/m. 1533-4 yılında telif edildiği bilgisine yer vermektedir.²² Hayatı hakkındaki sınırlı bilgiye rağmen eserini tamamladığında Hersekzâde Camii'nin imam hatibi olduğu kaydedilen Nûreddin'in²³ *Maktel*'inin Osmanlı toplumunda oldukça rağbet gören bir eser olduğu kaydedilmektedir.²⁴

Maktel müellifleri arasında hayatı hakkında en fazla bilgi sahibi olduğumuz isim Lâmiî Çelebi'dir. Bir Nakşibendî şeyhi olan Lâmiî Çelebi, 878 (1473) yılında Bursa'da dünyaya gelmiş, 938 (1532) yılında da vefat etmiştir. Lâmiî, döneminin en önemli divan şairleri arasında olup Osmanlı döneminde çevirileri ile ön plana çıkmış ve Emir Buhârî'ye (ö. 922/1516) intisap etmiş bir zattır.²⁵

Lâmiî'nin *Maktel*'ini diğerlerinden ayıran iki özellik bulunmaktadır: Sultan Süleyman'ın defterdârı Sinan Bey'in isteği üzerine yazılmış olması ve vâiz Molla

14 Özçelik, *Meddâh*, 81.

15 Demirel, *Aşıkî*, 8-13.

16 İpek, "Giriş", 32.

17 Gülsüm, *Yahyâ*, 14.

18 İpek, "Giriş", 27.

19 Gülsüm, *Yahyâ*, 11-18. Ayrıca bk. Süleyman Eroğlu, "Yahya bin Bahşî ve Maktel-i Hüseyinî", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 43-59.

20 Eyüp Akdoğan, *Hacı Nûreddin Efendi ve Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 1.

21 Yasemin Sürücü, *Hacı Nureddin Efendi'nin Vâkıa-yı Deşt-i Kerbela Hüseyin'in Makteli Mesnevisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 11.

22 Akdoğan, *Maktel*, 8; Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 27; Abdülmecit Sinanoğlu, "Hacı Nûreddin Efendi ve Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 2/19-21; İpek, "Giriş", 27.

23 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 15.

24 Akdoğan, *Maktel*, 10; Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 6; Sinanoğlu, "Nûreddin", 2/19.

25 Günay Kurt, "Lâmiî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/96-97; Mustafa Altuğ Yayla, "Lâmiî Çelebi ve Onun Maktel-i Â-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak" (IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -III (Edebiyat-Tarih), İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2015), 157; Ertekin, "Osmanlı Sünnileştirmesi", 44-46; Harun Arslan, *Kitab-ı Maktel-i Al-i Resul Giriş - Metin - İnceleme - Sözlük - Adlar Dizini* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 11-25; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 2-11.

Arap'ın (ö. 938/1531) "Maktel okumayı küfür" addeden yaklaşımına tepki amacıyla kaleme alınmasıdır.²⁶ Lâmiî'nin eseri, maktel kültürüne yön verme şeklinde Osmanlı Devleti'nin iç politikası üzerinden değerlendirilip "Lâmiî Çelebi'nin saygınlığını kullanarak her iki kesim tarafından da kabul edilen bir Maktel-i Hüseyin metni ortaya konulmasını istemiş olabileceği"²⁷ şeklinde yorumlara konu olmuştur.

Lâmiî'nin *Maktel*'i hakkında yapılmış iki farklı tez bulunmaktadır. Tezlere konu olan nüshalar arasında azımsanmayacak derecede farklılıklar mevcuttur. Özellikle makalenin konusu açısından "Sünnî-Hâricî" karşıtlığı Harun Arslan tarafından hazırlanan çalışmada dikkat çekmezken; diğer teze konu olan nüshalarda bu vurgu oldukça yoğundur. Makale sınırlılığı içinde nüsha farklılıkları ve diğer ayrılıkların aydınlatılması imkânsızdır. Bu sebeple makale içeriği ile ilişkili olduğu için daha çok Akkoyun'un hazırladığı metne atıf yapmakla yetindik. Ancak Yezid hakkında küfür ve lanet konusunda geleneğin kendi içindeki ihtilafları aktaran beyitler oldukça kayda değer olduğu için Harun Arslan'ın çalışmasına da kısmen yer verdik.²⁸

Ertuğrul Ertekin ilgili maktelin, "Osmanlı Sünnileştirme politikasının bir ürünü olarak yorumlanmasının" imkânı üzerinde durmaktadır. Ancak bu tarz yorumlar, "Osmanlı'nın Safeviler dolayısıyla içine girdiği süreçte Sünnileştirme politikası izlediğinin" mutlak ve her alanda geçerli olduğu kabulünün ardından maktelerin de "Sünnî muhit dışındaki çevrenin Sünniliğe dönüştürülmesine olanak tanıyan Sünnî olmayanların bir literatürü" olduğuna yönelik tümel bir algıdan kaynaklanmaktadır. Zira Lâmiî'nin *Maktel*'ini bu şekilde bir analize tabi tutan Ertekin, "Lâmiî Çelebi böyle yaparak, Hz. Hüseyin ve Kerbela kavramlarının Sünnileştirilebileceğini göstermek istemiş de olabilir... Kerbela hadisesi Osmanlı Sünnileştirme politikası açısından en ciddi tehlikeydi"²⁹ şeklinde yorumlara yer vermektedir.

Sünnî kültürün maktel geleneği ile ilişkisini kurmak kolay olmasına rağmen tarihi ve teolojik temelleri irdelenmeksizin tahlillerin inşa edilmesinin üç sebebini öngörmek mümkündür. İlki bu yorumlara yer veren araştırmacıların Hz. Hüseyin ve Kerbelâ'yı Sünnilikle ilişkilendir(e)memeleri veya hiçbir ilişkinin olmadığını düşünmeleri ve Sünnî kültürün tarih ve teoloji kaynakları ışığında analizlerde bulunmamalarıdır. Diğeri ise Anadolu'daki Alevî ve Sünnî geleneğin birbirlerini anlama ve tanıma ile ilgili mevcut sorunları olabilir. Üçüncüsü özellikle Sünnî kültürün temsilcileri olduğu iddiasındaki yapı ve gruplarla ilgili modern bir sorundur. Sünnilikle ilişkilendirilen söylem ve çalışmalarda, toplumsal hareketlerde Kerbelâ ve maktel literatürünün dışarıya dönük herhangi bir

26 Ertekin, "Osmanlı Sünnileştirmesi", 50-51; Yayla, "Maktel Karşıtlığı", 156, 159; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 1-4.

27 Yayla, "Maktel Karşıtlığı", 161.

28 Arslan, *Maktel-i Al-i Resul*, 60-176; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 90-283.

29 Ertekin, "Osmanlı Sünnileştirmesi", 53.

görüntüsünün olmaması ya da klasik dönemde olduğu kadar maktel kültürünün yaşatıl(a)mamış (?) olmasının da önemli bir sebep olabileceğini kaydetmek gerekmektedir.³⁰

2. Maktellerdeki Muhataplar: Sünnîler ve Hâricîler

Maktellerdeki Sünnî kullanımı Hz. Hüseyin ve yakınlarını, Hâricîler nitelemesi ise Yezid ve taraftarlarını kapsayan bir içeriğe sahiptir.³¹

Meddâh'ın *Maktel*'indeki;

*"Seyyid eydür ana kim ya ibn-i 'am / Sünniler ister meded ya bü'l-kerem"*³²

*"Ol Haricinün var-ıdı bir kulı / Yazı okumakda var-ıdı eli"*³³

*"Sensin ol yalancıların ulusu / Harici vü hem münafık alusu"*³⁴ dizeleri,

Yahyâ'nın *Maktel*'indeki;

*"Pes ağlan imdi mü'minler seçilsün Sünnî Hâric(i)'den"*³⁵ ile

*"İncinüp bunlar havâricden tedârük etdiler / Sünnîlerden on sekiz bin kimsene ayartdılar"*³⁶ ifadeleri,

Nüreddîn Efendi'nin;

*"Geldi[gü]nüüz Hâricîler bilmesün / Hile idüp size bir iş kılmasun"*³⁷

*"Sünnî olanlara idüp bugz u kîn / Yanına düşerdi çok a'dâ-yı dîn"*³⁸

Lâmiî Çelebi'nin

*"Şimdiden girü gerekdür biz kamu / Hâricleri kıravuz iy 'amû"*³⁹

*"Ol halâyık cümle hayrân oldılar / Kamu sünniler ta'accüb kıldılar"*⁴⁰

vb. çoğaltılabilecek beyitler maktel müelliflerinin, Kerbelâ'daki muhatapları "Sünnî ve Hâricî" karşıtlığı üzerinden tanımladıklarını ve bu tanımlamada ortak olduklarını göstermektedir.

30 Sebepler hakkında yapılacak sosyolojik çalışmaların önemli sonuçlar elde etmeye aday bir konu olduğunu belirtmemiz gerekir. Ayrıca bu eksikliği maktel okuma ve okutma konusunda da düşünmek mümkündür.

31 Özçelik, *Meddâh*, 102, 103. (dip. 40).

32 Özçelik, *Meddâh*, 128.

33 Özçelik, *Meddâh*, 142.

34 Özçelik, *Meddâh*, 309.

35 Gülsüm, *Yahyâ*, 33.

36 Gülsüm, *Yahyâ*, 36.

37 Akdoğan, *Maktel*, 58; Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 85.

38 Akdoğan, *Maktel*, 59; Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 55.

39 Erdem Akkoyun, *Maktel*, 109.

40 Erdem Akkoyun, *Maktel*, 109.

Ertekin'in, Lâmiî Çelebi'nin *Maktel*'indeki Sünnî vurguyu, maktellerin Sünnileştirilerek Alevilerin Sünnileştirilmeye çalışıldığı şeklinde iddiasının kabul edilemeyeceğini belirtmemiz gerekir. Zira bu beyitler, Meddâh'tan itibaren ilk dört maktelde ilgili kullanımın ortak olduğunu açıkça göstermektedir. Bu durumda Sünnileştirmenin diğer maktellere de genelleştirilmesi gerekir ki, bu ise henüz Osmanlı-Safevî geriliminin yaşanmadığı süreçleri bu siyasi atmosfer üzerinden analiz etmek anlamına geleceği için tutarlılığı sorunlu olacaktır. Nitekim İbn Battûta'nın (ö. 770/1368-69) 733 [1332] yılı 10 Muharrem'de yaşadıkları, Bursa'da Ahiler çevresinde Kerbelâ kültürünün varlığını daha erken tarihlere kadar götürmektedir.⁴¹

2.1. Hâricîler Kullanımının Zamansal Uzanımı

Maktelerde Hâricîlerin nitelendiği zaman dilimi ve Sünnî içeriğinin kullanımı Hz. Ali çevresine kadar taşınır. Hz. Hüseyin'in karşısındakilerin bir kısmının Hz. Ali çevresinden kopan kişilerden olması bunu doğrulamaktadır. Bu durum, maktel müelliflerinin Sünnî ve Hâricî karşıtlığının tarihsel olarak Hz. Ali'den başlatıp Hz. Hüseyin ve Yezid karşılaşmasını daha önceki tarihsel okumanın içerisinde işledikleri olasılığını düşünmemize imkân tanımaktadır.

"Kasım eydür Hurra niçün geldünüz / Sünni-y-iken ya harici oldunuz"⁴²

"Amra ol dem ne için geldün didi / Sünni-y-iken harici oldun didi"⁴³

"Biri Sa'd-i Vakkas oğlu 'Amr idi / Biri 'Ali'nin nökeri Şimr idi

Mü'min evvel sonra Hâricî olur / ..."⁴⁴

"Ol çeriye baş olan 'Amr ibn-i Sa'd-ı bed-nihâd / Sünni-iken hâricî olan sanu şerr'ül-'ibâd"⁴⁵

"Sünniler gördi çerinün geldügin / Bildiler 'Amr'un havâric olduğun"⁴⁶

"Na'ra urdı ol emin nevcüvân / Kim benüm 'Avn ibn-i 'Al pehlüvân

Hamle kıldı Şimre var seyyâr ana âric mel'ün idi n'idem saña / Ol 'Ali devrinde içmişdi şarâb

Had buyurmuşdı 'Ali şâh-ı şibâb / Ol zamân 'Avn ana had urmuşdı

Ol havâric anda güç görmüşdi"⁴⁷

41 Ebû Abdullah Muhammed Tancî İbn Battûtâ, *İbn Battûtâ Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1/428-429; Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 31.

42 Özçelik, *Meddâh*, 162.

43 Özçelik, *Meddâh*, 164.

44 Şâdi Meddâh, *Maktel-i Hüseyin Kerbelâ Hadisesi*, haz. Erdoğan Erbay, Selahattin Tozlu, ed. Alemdar Yalçın - Giya-settin Aytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 52, 53.

45 Gülsüm, *Yahyâ*, 124.

46 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 93; Akdoğan, *Maktel*, 118.

47 Erdem Akkoyun, *Maktel*, 192.

Hâriciliğin Hz. Ali dönemi ile başlatılması tarihsel olarak bir gerçekliği ifade eder. Bu sebeple maktellerdeki Hâricî kullanımının Hz. Ali'ye uzanan boyutu sebebiyle Hz. Hüseyin muhaliflerinin Hâricî tanımlanmasında kısmî bir örtüşmeden bahsedebiliriz. Ancak bir mezhep anlamında Sünnîliği Hz. Ali dönemi ile başlatmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Hâricî nitelemesi ve Hâricîler karşısında Hz. Ali taraftarı olmak, salt Sünnî geleneklerin bir özelliği değildir. Bu sebeple Sıffin günü Hz. Ali'den hakem olayı ile ayrılanların, Hz. Ali ile savaşanların ve Hz. Ali'yi şehit edenlerin Hâricîler şeklinde nitelendiği kelâm ve mezhepler tarihi eserlerinin en önemli kabullerinden birisidir. Bu grupların Hâricî olarak isimlendirilmesi ise sadece Sünnî literatürün özelliği değildir.⁴⁸ Dolayısıyla Yezid ve taraftarlarının Hz. Ali ve evlatlarına karşılık anlamında Hâricî olarak anılması, bu kaynakları sadece Sünnî geleneğin bir tezâhürü olarak anmamıza olanak tanımaz.

Maktel müelliflerinin, Hâricîler karşısında Hz. Ali ile ilişkilendirilebilecek diğer mezhebi kimlikler yerine, Sünnî ismini tercih etmesi ve Hz. Ali'yi haklı bulan diğer mezheplerin isimlerini dışarıda bırakmaları, daha sonra oluşan bir mezhep olarak Sünnîliğin ilgili karşıtlıktaki siyasi kanaatinin tarihi olayda içkin kılındığı anlamına gelmektedir. Zira Hâricîlerin tutumu karşısında bütün Sünnî geleneğin Hz. Ali'nin yanında yer aldığı bilinmektedir. Bu sebeple maktellerdeki Sünnî nitelemesinin Hâricîler karşısında Hz. Ali'yi haklı bulma anlamında Sünnî kelâm ve siyaset teorisi ile tam bir örtüşme içinde kullanıldığını ifade etmeliyiz.⁴⁹

2.2. Türkçe Maktellerdeki Hâricî Nitelemesinin Kökensele Analizi

Hâricîlerin Emevîler ile ilişkilerinin çatışmacı olduğunu özellikle Yezid döneminin Hâricîler açısından oldukça sancılı geçtiğini⁵⁰ dikkate aldığımızda Yezid (ö. 64/683) ve taraftarlarının, kendilerinin de düşmanları olmasına rağmen Hâricî olarak nitelenmelerinin arkasında farklı bir etken araştırmamız gerekmektedir. Ebû Mihnef'in Yezid ve taraftarlarını Hâricî olarak andığı herhangi bir yer tespit edemedik. Ancak Ebû Mihnef, Hz. Hüseyin'in kesik başı hakkında "Yezid'e karşı ayaklanan ve Ubeydullah b. Ziyad (ö. 67/686) tarafından öldürülen bir hâricî başı olduğunu" söyleyenlerin ifadelerini aktarmaktadır.⁵¹ Ebû'l-Müeyyed el-Havârizmî'nin (ö. 655/1257) de Yezid taraftarlarının Hâricî olduğunu dile getiren açık bir ifadesine rastlamadık. Türkçe maktellerde ise Yezid ve taraftarlarından bazılarının, Hz. Hüseyin ve yakınlarını Hâricî olmakla itham ettiği ve bu sebeple Ebû Mihnef ile örtüşükleri bazı nitelemeler bulunmaktadır.

48 Ka'bi, *Makâlât*, 118, vd.

49 Abdülkahir el-Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 289.

50 Bağdâdi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 66.

51 Ebû Mihnef, *Maktelül-Hüseyin ve masra'u ehli beytihi ve ashâbihi fi'l-Kerbelâ* (Kuveyt: Mektebetül-Elfeyn, 1987), 180, 218.

Meddâh, Ezrak ile Ali evlatlarından Kâsım arasında;

"Ezrak eydür iy Harici şeh-süvar / Kıldun oglancıklarımı hor u zar

Kasım eydür iy la'in-i bed-fi'al / Harici sensin eyâ şum-ı dalal

Ben 'Alinün oğliyam zahir yakin / Harici ben mi oluram ya la'in"⁵²

Şimr'in hanımı ile Şimr arasında;

"Var-ıdı bir hos-setire 'avratı / Katına geldi hemân-dem ol siti

Kanda idün iy Harici dir ana / İsbu kimün başıdur eytgil bana

Padişah-ı Harici gelmiş-idi / Kırduk anları bu baş anun didi"⁵³ yine

"Hatun eydür ey la'in u bî-safâ / Uşbu kimün başıdur ey bî-vefâ

Seyyid'ün başı değül mi ey bed-gümân / Hâricî midür Hüseyin ey bî-îmân"⁵⁴

şeklinde geçen diyaloglarda Hz. Hüseyin Şimr tarafından, Kâsım da Ezrak tarafından Hâricî olarak nitelenmektedir.

Yahyâ da Şimr'in Hz. Hüseyin'in başı hakkında "Hâricî başı" nitelemesine değinir;

"Dedi Şimr'e şundagi ne nesnedür / Dedi bir Hâricînün başı-durur"⁵⁵

Lâmîi de;

"Sünnî idi meger anun 'avretı / Baş katına geldi itdi rikkati

Yâ Hârici kanda idün dir ana / Şimr aydur nice söyleyeyin sana

Pâdişâh-ı Hâricî gelmiş idi / Şâh ile anlar 'adû olmuş idi

Baş anundur kırduk anları didi /..."⁵⁶

Nüreddîn Efendi ise

"Ol habîs dir kim çeri gelmişdürür / Pâdişâha kim 'âsi olmuşdurur

Baş anundur kırdık anları didi / Döşegine vardı yatub uyudu"⁵⁷

gibi beyitlerde diğer maktelerde "Hâricî" şeklinde geçen Şimr'in ifadesini "âsi olmak" ile karşılamıştır. Yezid ve taraftarlarını Hâricî şeklinde niteleyen önemli isimlerden biri de Şah İsmail'dir. Aşağıdaki beyitler Yezid ve yakınlarını Hâricîler

52 Özçelik, *Meddâh*, 210.

53 Özçelik, *Meddâh*, 270.

54 Meddâh, *Maktel*, 362, 363.

55 Gülsüm, *Yahyâ*, 142.

56 Erdem Akkoyun, *Maktel*, 234.

57 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 159.

şeklinde niteleyen Anadolu'da telif edilen maktellerle örtüşerek düşünsel birlik taşımaktadır.

"Ferîştehler inüp gökten beşâret ehl-i irfâna /Havâric'e ecel yetti Yezîdlere belâ geldi"⁵⁸

Klasik maktelerde Yezid ve taraftarlarının Hz. Hüseyin ve yakınlarını Hâricî olarak andıklarına işaret eden Ebû Mihnef'teki örnekten başka bir veri tespit edemedik. Yezid ve taraftarlarını Hâricî şeklinde nitelemenin kökenini incelediğimizde ise klasik dönem maktelerde böyle bir kullanım dikkatimizi çekmemektedir. Bu sebeple Anadolu'da telif edilen Türkçe maktellerin Yezid ve taraftarlarını "Hâricî" olarak nitelerken nereden etkilendiklerini ya da bu tasnif tarzının daha geriye dönük takibini gerçekleştiremedik. Bu sebeple en güçlü olasılık olarak, Ebû Mihnef'te izlerini bulduğumuz, Türkçe maktelerde daha belirgin olan, Yezid ve taraftarlarının "Hz. Hüseyin ve yakınlarını Hâricî şeklinde" nitelemelerinin, maktel müellifleri tarafından bu iddia sahiplerine döndürülmüş olabileceğidir. Böylece Yezid ile çevresindekilerin Türkçe maktelerde Hâricî şeklinde nitelenmiş oldukları çıkarımından bir ihtimal olarak bahsedebiliriz.

Maktellerin içeriği, yukarıdaki ihtimalden farklı bir olasılığa temas etmemize imkân tanımaktadır. Bunun için Türkçe maktellerdeki Hâricî kullanımının arkasında etkili olabilecek psiko-sosyal bir duruma dikkat çekmemiz mümkündür. Türkçe maktel müelliflerinin, tarihsel olarak Yezid ve yakınlarının Hz. Ali'ye isyan eden ve onu şehit eden Hâricîlerle siyasi ve mezhebi anlamda bir ortaklığı olmamasına rağmen, kelâm ve mezhepler tarihi literatürünün Hâricîlere yüklediği "Hz. Ali ve yakınlarının öldürülmesini meşru gören ve onların ölümüne sevinen" şeklindeki geniş anlamdan hareket edip bu nitelik üzerinden Yezid ve taraftarlarını Hâricî şeklinde isimlendirmiş olmaları da bir olasılıktır. Bu tanım, tarihsel olarak Hz. Ali evlatlarını öldürme ve onların ölümünden sevinen bir grup olarak Yezid ve taraftarlarını da içine almaktadır. Dolayısıyla Hz. Hüseyin ve yakınlarını öldürenlerin "Hâricî" şeklinde nitelenmelerinin, tarihsel gerçeklikle örtüşme de tümdengimsel şekilde tarihteki Hâricî psikolojisi ve sosyolojisi ile psiko-sosyal açıdan bir örtüşme taşıyacak şekilde kurgulandığı düşünülebilir.

2.3. Türkçe Maktellerdeki Hâricî Nitelemesinin Sünnî Siyaset Teorisi Açısından Analizi

Maktellerdeki Hâricî nitelemesinin psiko-sosyal içeriğinden öte siyasi bir içerikten hareketle analiz edilmesi de mümkündür. Bizce siyasi içerik açısından yapılacak inceleme, daha sağlıklı ve gerçekçi sonuç verebilecek niteliktedir. Bunun için Türkçe maktellerin içeriğindeki Hâricî lafzına odaklanmak yerine Hâricîliğin "siyasi bir tavır" açısından tarihsel anlamda ve maktellerdeki taşıdığı mahiyeti tahlil etmemiz gerekmektedir.

58 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Hatâyî Divanı: Şah İsmail Safevî Edebi Hayatı ve Nefesleri* (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1956), 147, 148, 149, 153, 169, vd.

Ebû Mihnef dâhil çoğu tarih kaynağı ve maktel müelliflerinin üzerinde ittifak ettiği ve metinlere yansıttığı en önemli içerik, Müslüman toplumda Hz. Hüseyin'e ve Yezid'e biat edildiği gerçeğidir. Bu durum bizlere siyasi anlamda "Hz. Hüseyin'i meşru imam ve halife görmek ile Yezid'i meşru bir halife görme" şeklinde siyasi karşıt tablo sunmaktadır. Yezid'in valisi tarafından Hz. Hüseyin'den Yezid adına biat alınmaya çalışıldığı, Hz. Hüseyin'in ise biat etmediği bilinmektedir.⁵⁹ Bu durum dolaylı olarak kendi imâmetini/hilâfetini meşru kabul eden tarafın diğerini Hâricî olmakla itham etmesinin de doğrudan sebebi olabilir.

Şi'î müellif İbn Tâvûs'un (ö. 664/1266) aktardığına göre İbn Ziyad Müslim b. Akil'e (ö. 60/680) "İmama karşı *huruç* ettiğini ve Müslümanlar arasında fitneyi yaydıklarını" söylerken "Hz. Hüseyin ve Müslim'in hareketlerini İbn Ziyad'ın meşru imam olarak tanıdığı Yezid'e karşı bir ayaklanma" olarak değerlendirdiğini ve meşru imam/emir olarak Yezid'i tanıdığını göstermektedir. Diyalogun devamındaki "emre yani yönetime kimin daha ehil ve kimin hakkı olduğuna" yönelik konuşmalar sırasında, İbn Ziyad'ın emirliğe "Yezid'in ehil olduğunu" söylemesi⁶⁰ de konuya siyasi bir karşıtlık ve "imamete/hilafete kimin layık olduğu" ile ilgili bir problem şeklinde yaklaşımımızı doğrulamaktadır.

Erken döneme ait makteller ve olayı aktaran tarih kaynakları yüzeysel olarak incelendiğinde dahi kaynaklardaki biat vurgusu kendini gösterir. Klasik maktellerde, Yezid ve taraftarlarının Hâricî şeklinde nitelendiğini doğrudan görmesek de, Hz. Hüseyin'e yapılan biatlere, bu biatlerin belgesi anlamında Hz. Hüseyin'e yazılan biat ve davet mektuplarına ve ona müminlerin emiri şeklinde hitap edildiğine ciddi şekilde yer verildiğine rastlamaktayız.⁶¹ Yine Yezid'e biat edenlerin de ona müminlerin emiri şeklinde hitap ettiklerini aktaran nakiller bulunmaktadır.⁶²

Konuya yukarıdaki gibi siyasi olarak yaklaştığımızda bütün kaynakların Hz. Hüseyin ve Yezid'e yapılan biatlere ciddi yer verdiğini anlarız. Bu noktada her iki tarafın birbirini neden "Hâricî" olarak andıklarına dair daha ilkesel bir cevap bulmuş oluruz. Bu duruma göre Yezid taraftarları, Yezid'i meşru yönetici kabul edip ona biat etmiş, Hz. Hüseyin ve yakınları Yezid'e biat etmedikleri ve emirlik amacı ile ayaklanmış şeklinde tanımlandıkları için "meşru halifeye karşı isyan

59 Ebû Mihnef, *Maktel*, 19, 20, 34, 35 vd.; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineverî İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse el-Ma'rûf bi târihi'l-hulefâ*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1990), 1/224-228; Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 216; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *İstîşâdü'l-Hüseyn*, thk. Seyyid Cemîlî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988), 30, 104, 106; Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak b. Ahmed el-Havârizmî, *Maktelü'l-Hüseyn*, thk. Şeyh Muhammed es-Semavî (İran: Envârü'l-Hüdâ, 1418), 280, 282, 283, 287, vd.

60 Ebû'l-Kâsım 'Ali b. Mûsâ b. Ca'fer İbn Tâvûs, *el-Melhûf'ala katli't-tufûf*, thk. Faris Tebriziyân (Tahrân: Dârü'l-Üsve, 1425), 121.

61 Ebû Mihnef, *Maktel*, 27, 29, 30, 31, 32, 40; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Makâtîlü't-Tâlibîn*, thk. Seyyid Ahmed (Kum: İntişârâtü's-Şerîf er-Rızâ, 1416), 110, 111; Havârizmî, *Maktel*, 282-286; el-Muvaffak b. Ahmed Ebu'l-Müeyyed el-Havârizmî, *Kerbela Olayı*, çev. Yusuf Eğinç (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2010), 191-196.

62 Ebû Mihnef, *Maktel*, 34, 35; Havârizmî, *Maktel*, 287-288; Havârizmî, *Kerbela*, 196-197.

eden, asi olan bir Hâricî" olarak anılmıştır. Buna karşın Hz. Hüseyin'in yakınları ise Hz. Hüseyin'e biat edip meşru imam ve müminlerin emiri olarak onu tanıdıkları için ona karşı hareket eden Yezid ve ordusunu meşru halifeye başkaldıran, ayaklanan (hurûc eden) asiler/hâricîler şeklinde telakki etmişlerdir.⁶³

Anlaşılmaktadır ki, her iki tarafın birbirlerini Hâricî şeklindeki tanımlamaların dayandığı ilke, kimin meşru imam/halife-müminlerin emiri kabul edildiğidir. Bu tespit, Hâricî nitelemesinin belirli bir fırkayı temsil eder şeklinde mezhepler tarihindeki somut anlamında değil "meşru imama karşı isyan eden, ayaklanan" şeklinde terminolojik içeriğiyle kullanıldığını ortaya koymakta; bu sebeple maktellerdeki Hâricî nitelemesinin, her iki tarafın "birbirlerine biat etmeyenler" ve "meşru imama isyan eden/ayaklanan" anlamını merkeze aldıklarını göstermektedir. Dolayısıyla maktellerdeki Hâricî nitelemesinin siyaset teorisi açısından meşru imama başkaldıran, ona biat etmeyen anlamıyla kullanıldığı için soruna siyasi açıdan yaklaşmamız gerektiği hususunda bizi desteklemektedir. Çünkü Şehristânî (ö. 548/1153) de "Cemâat'in hakkında ittifak ettiği hak imama karşı hurûc eden herkes, hâricî olarak isimlendirilir." ifadeleri ile bu ilkeden hareket eden bir tanımı merkeze almaktadır.⁶⁴

Türkçe makteller Hz. Hüseyin'e biat edildiği ve onun emîrû'l-mü'minîn, imam vb. şeklinde nitelendiği ifadeler ve Hz. Hüseyin'e yapılan biatlara yoğun şekilde yer vermekte⁶⁵ ve bu şekilde kendilerinden önceki Sünnî ve Şî'î müelliflerle örtüşmektedir. Türkçe maktellerde karşımıza çıkan "biat ve müminlerin emiri" vb. kullanımların, Türkçe maktel müellifleri tarafından Hz. Hüseyin'in meşru halife ve imam olarak sunulduğunu, karşındakilerin ise meşru imama karşı kılıç çeken asiler anlamında Hâricî şeklinde nitelenmiş olduklarını çıkarsayabiliriz. Türkçe maktellerin "Hâricî" kullanımının karşısında, Hz. Hüseyin'i meşru imam kabul etmeleri dolayısıyla kendilerinden önceki Sünnî ve Şî'î literatürle siyaset teorisi açısından da ayrılık taşımadığını belirtmeliyiz. Zira Sünnî ve Şî'î maktel müellifleri, kendileri Sünnî ve Şî'î şeklinde ayrılmış olsalar da Yezid'i değil, Hz. Hüseyin'i müminlerin meşru imamı kabul etmektedir. Bundan ötürü de Anadolu'da telif edilen Türkçe maktellerin Yezid ve yakınlarını Hâricî olarak tanımlayan kavramsal tercihlerinden hareketle Sünnî ve Şî'î şeklinde ait oldukları kültüre delâletinin mutlak olarak sunulması mümkün görünmemektedir.

63 Olayın siyasi ve fikhî çerçeveleri ve Sünnî teori açısından konu hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Namli, "Yezid'in Halifeliğinin Meşrûyeti Meselesi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2019), 521-547; Abdullah Kahraman, "İslâm Kamu Hukuku Açısından Kerbela Olayı (Meşru Devlete İsyan Mı, Meşrutiyetin Sorgulanması veya Zulme Başkaldırı Mı?"; *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Din Bilimleri)*, ed. Alim Yıldız (Sivas: Asitan Yayınları, 2010), 73-92.

64 Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 146, 147.

65 Özçelik, *Meddâh*, 253, 267, 306, 309, 310, 312; Meddâh, *Maktel*, 56, 57, 58, 59; Gülsüm, *Yahyâ*, 23, 122, 130, 132; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 30, 98, 99, 101; Arslan, *Maktel-i Al-i Resul*, 90, 91, 92, 97, 99; Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 58, 63, 64.

Türkçe maktel müelliflerinin, Hz. Hüseyin'i müminlerin emiri olarak tanıyıp muhaliflerini Hâricî olarak anmaları, "bir mezhebi" belirgin kılmasa da, Hz. Hüseyin ve yakınlarını "Sünnî" tanımlamaları Hâricî karşıtlığındaki genişlikte bir somut kimlik tespit etmemizi sağlamaktadır. Bu sebeple Yezid ve taraftarlarını Hâricî olarak telakki etmeleri açısından Türkçe makteller Sünnî ve Şî'î gelenekle ortak zeminde buluşsa da Hz. Hüseyin'e isyan eden Hâricîler karşısında onun yakınlarını ve kendilerini Sünnîlik üzerinden sunmaları, bu ortak zemindeki belirgin tonun Sünnîlik olduğuna işaret etmektedir.

3. Yezid ve Hâricîlere Yönelik Türkçe Maktellerdeki Lanet ve Küfür Nitelikleri

Maktelerde Sünnîlerin cennet, Hâricîlerin cehennem ehli oldukları ve Hâricîlere lanet vurgusu yoğunluktadır. Buna ilaveten Sünnîlerin şefaate nail olacakları, Hâricîlerin ise bu şefaatten mahrum bir şekilde cehennem azabına maruz kalacakları işlenir.⁶⁶ Ancak daha dikkat çekici olan ise Yezid ve taraftarları olarak Hâricîlerin "küfür, imansızlık, münafıklık vb." özelliklerle anılmış olmalarıdır. Bizim de üzerinde asıl durmak istediğimiz hususların başında "lanet ve küfür" içerikleri gelmektedir.

3.1. Yezid ve Yakınlarına ya da Hâricîlere Lanet Edilmesi

Türkçe maktellerin taşıdığı ortak hususiyetlerden biri de Yezid ve yakınlarına lanette bulunmalarıdır.⁶⁷ Şî'î literatürü inceleme alanımıza dâhil etmediğimiz için İbn Tâvûs ve Şah İsmâil'in (ö. 930/1524) de Yezid ve yakınlarına lanet vurgusu taşıdıklarına temas etmekle yetinmekteyiz.⁶⁸ Sünnî âlimlerin Yezid'e lanet konusundaki görüşleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Bu çeşitlilik Sünnî geleneğe mensup âlimin konuya ve tarihsel verilere yaklaşım tarzından kaynaklanmaktadır. Bazı Hanefî âlimlerin lanet etmenin dinen gerekli olmadığı için uygun bulmadığı, Sa'düddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) de dâhil olduğu bazı âlimlerin ise uygun bulduğu ve gerekli gördüğü açıktır.⁶⁹

Yezid'e lanet konusunda en açık tavır sergileyenlerin başında Hanbelî âlim Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) gelmektedir. İbnü'l-Cevzî, Abdulmuğis el-Hanbelî (ö. 583/1187) isimli bir âlimin "*Fedâilu Yezid*" isimli eserine karşılık onu inatçı bir mutaassıp şeklinde nitelediği bir eser telif etmiştir.⁷⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) de dedesi Ebû'l-Ferec'in eserinden, Ahmed b. Hanbelî'nin (ö. 241/855)

66 Özçelik, *Meddâh*, 233, 311; Gülsüm, *Yahyâ*, 117, 171, vd.; Sürücü, *Vâkıya-yı Deşt*, 55, 65, 89, 101, 155, vd.; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 128, 216, vd.

67 Meddâh, *Maktel*, 44, 45, 88, 89, 102, 103; Gülsüm, *Yahyâ*, 171; Akdoğan, *Maktel*, 208; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 68, 91, 106, 123.

68 İbn Tâvûs, *el-Melhûf*, 122, 172, 173, vd.; Ergun, *Hatâyi*, 147, 148, 149, 153, 169, vd.

69 Nüreddin 'Ali el-Kârî, "Şerhu'l-Emâli Şerhu li dav'i'l-me'âli 'alâ Bed'i'l-Emâli", *Kütübü'l-Akâid* (İstanbul: Mektebetü'l-Hanifiyye, t.y.), 85-88; Şeyh Muhammed Ahmed Ken'an, *Câmi'u'l-leâli şerhu Bed'i'l-Emâli fî 'ilmi'l-akâid*, ts., 255.

70 Heysem Abdüsselâm Muhammed, "el-Mukaddime", *er-Reddu 'ale'l-mutaassibi'l-anâdi'l-mâni min zemmi Yezid* (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 12-13.

de dâhil olduğu âlimleri ve lanet gerekçelerini nakleder.⁷¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî dedesinden Ahmed b. Hanbel'e nispet ettiği bir diyalog aktarmaktadır. Diyaloğa göre Ahmed b. Hanbel'in oğlu babasına bu durumu sormuş, İmam da "Yönetimi üstlenmeniz hemen yeryüzünde kötülük çıkaracak ve yakınlık bağlarını parça parça edecek değil misiniz? İşte bunları Allah lânetlemiş, kulaklarını sağır, gözlerini kör etmiştir."⁷² ayetine dayanarak Yezid'e lanetin teorik zeminine "katlden daha büyük bir fesatlık mı var!" görüşü ile temas etmiştir.⁷³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Harre vakıası vb. olayları da konuya dâhil ederek, laneti olumlayan ve olumsuzlayanların delillerini geniş şekilde tahlil etmektedir.⁷⁴

Teftâzânî bu konuda açık ve net konuşmuş olsa da konunun detaylandırılmasında özellikle emretme, caiz kabul etme gibi getirilen tali şartlarda Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin (ö. 460/1068'den sonra) açıklamaları önemli ölçüde belirleyici olmuş görünmektedir. Zira Sâlimî'nin meseleye yaklaşım tarzı önemli bir ayırım taşıdığı için daha sonraki çoğu âlim tarafından da referans alınmıştır.⁷⁵

Sâlimî;

"En doğrusu, 'Eğer Yezid Hz. Hüseyin'in (ra) öldürülmesini emretmişse veya bunu caiz kabul etmiş ya da ehl-i beyte laneti uygun bulmuşsa, ona lanet edilmesi caizdir. Böyle değilse lanet caiz olmaz. Hz. Hüseyin'i öldüren ise onu öldürmeyi helal kabul etmemişse tekfir edilmez.' şeklinde konuşmamızdır."⁷⁶

Sâlimî'nin Yezid ve Hz. Hüseyin'i bizzat öldüren arasında kategorik bir ayırım yaptığı dikkat çeker. Hanefî âlim, Hz. Hüseyin'i öldürene laneti tartışmamaktadır. Bilakis onu öldürmeyi helal kabul edip etmemesi üzerinden katilin küfür ile itham edilip edilemeyeceğine cevap vermektedir. Sâlimî, Hz. Hüseyin'i öldüreni lanetlemekten imtina etmemekte sadece küfrü konusunda ihtiyatlı davranmaktadır. Zira bir mümini öldüren kişinin öldürmeyi helâl kabul etmesi veya günaha rıza göstermesi halinde kâfir kabul edileceği noktasında ittifak söz konusudur.⁷⁷ Müellif, Yezid ile ilgili lanet konusunda ise Hz. Hüseyin'in katledilmesini emretme, rıza gösterme gibi muhtemel şartları gündeme getirmektedir. Bu şartları haiz olduğu takdirde de laneti caiz kabul etmektedir. Diğer bir Hanefî âlim ise Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî'dir (ö. 493/1100). Pezdevî Yezid'i zalim şeklinde niteledikten sonra, kâfir midir değil midir konusunda âlimlerin

71 İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, 287.

72 Muhammed Süresi, 47/22-23.

73 İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, 287.

74 İbnü'l-Cevzî, *Tezkire*, 287-292.

75 'Ali el-Kârî, "Şerhu'l-Emâlî", 87.

76 Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhid fi beyâni't-tevhid*, thk. Ömür Türkmen (Ankara- Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 329.

77 Cemâleddin Ahmed b. Muhammed el-Hanefî el-Gaznevî, *Kitâbu 'Usûli'd-din*, thk. Ömer Vefik Dauk (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1998), 301; Abdülaziz el-Ferhârî, *en-Nibrâs Şerhu Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*, thk. Okan Kadir Yılmaz (Mektebetü'l-Yâsin, 2012), 712.

ihtilaf içinde olduğunu, bazılarının tekfir ettiğini bazılarının ise bu konuda ihtiyatlı davrandığını aktarır.⁷⁸

Sünnî müelliflerin önemli ölçüde atıf yaptığı âlimlerden biri de Ebû Hâmid el-Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). Gazzâlî, lanet konusunu çok boyutlu ele aldıktan sonra sorunu Yezid'e getirmektedir. O öncelikle "küfür, bid'at ve fîsk" şeklinde laneti gerektiren sebeplerin ve bunların da kendi içinde mertebelerinin bulunduğunu söyler. Gazzâlî konuyu, "umûmî (genel) bir lanet, özel bir vasıf sebebiyle lanet ve belirli bir şahsı lanet" olmak üzere üçe ayırır. Umûmî lanet için "Allah'ın laneti kâfirler, bidatçiler ve fâsıklar üzerine olsun." demeyi; özel bir vasıf sebebiyle lanete ise "Yahudilere, Hristiyanlara, Mecûsilere, Kaderiyyeye, Hâricîlere, Râfizilere, zinakar, zalim ve faiz yiyenlere lanet olsun" cümlesini örnek verir.

Gazzâlî "Hz. Hüseyin'i öldüren veya öldürülmesi emrini veren Yezid'e lânet etmek câiz midir?" şeklindeki soruyu cevaplarken Yezid'in öldürme olayı ile ilgili durumun kesin olmadığını, bu sebeple onun öldürdüğünü veya öldürme emri verdiğini söylemenin doğru olmayacağını belirtir. Hakkında bu ihtilafı durumlar varken lanet etmenin de uygun olmayacağına vurgu yapar. Kesin şekilde (tahkiken) bilinmediği takdirde bir Müslümana büyük günah atfetmenin câiz olmadığını söyler. Ardından Hz. Ömer'i (ö. 23/644) öldüren Ebû Lü'lü ve Hz. Ali'yi öldüren İbn Mülcem'e (ö. 40/661) değinerek bu konudaki haberlerin tevatür derecesinde olduğunu belirtir. Tahkik etmeksizin bir Müslümanı fasıklık ve küfürle itham etmenin caiz olmadığını söyleyerek konuya son verir.⁷⁹

Yezid ile ilgili bu ihtiyat kaydının sebebi Hz. Hüseyin'in öldürülmesini aktaran nakillerin Yezid ile ilgili anlatılarında kısmî farklılıklar taşımasıdır. Nakillerden bazıları, Yezid'i açık bir şekilde sorumluluğun sahibi olarak sunarken bazı rivayetler, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden Yezid'in üzüntü duyduğu vb. şeklindeki tavrını katillerin tavrından ayırtıran bir içerik barındırmaktadır. Bu ihtilaflar sebebiyle kimi Sünnî âlim, ihtiyatlı bir dil geliştirip lanet etmeye sıcak bakmamış görünmektedir.⁸⁰

Bu konudaki temel ilke, mevcut bilgilerden Yezid'i sorumlu olarak aktaran nakillerin doğruluğunun kabul edilip edilmemesidir. Yezid'in Hz. Hüseyin'in öldürülmesini emrettiği ve onun ölümüne rızasının olduğuna dair nakilleri doğru kabul eden Sünnî âlimlerin lanet konusunda ittifak ettiği söylenebilir. Zira bundan daha ileri olarak Pezdevî'nin bazı âlimlerin Yezid'i küfür ile itham ettiğini aktarması gibi Teftâzânî de bazı âlimlerin Hz. Hüseyin'i öldürme emri dolayısıyla küfre girdiği için Yezid'e mutlak şekilde lanette bulduklarını aktarır. Teftâzânî

78 Ebû'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *'Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2003), 204.

79 Huccetü'l-İslâm Zeynü'd-dîn el-Gazzâlî, *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.), 3/280-282.

80 İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 12-13; Ünal Kılıç, *Yezid b. Muaviye* (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 282-284.

“Hz. Hüseyin’i öldüren, öldürme emrini veren, ölümünü caiz kabul eden ve ölümüne rıza gösterene lanet edilmesi konusunda ittifak ettiklerinin altını çizer. Kendisi de işin doğrusu olarak Yezid’in Hz. Hüseyin’in öldürülmesine rızasının olduğunu, bununla sevindiğini ve Hz. Peygamber’in ehl-i beytine ihanet ettiğini aktarır. Bu sebeple de Teftâzânî, “Allah’ın laneti Yezid’e, ashabına ve avanesine olsun.” diyerek lanette bulunur. Kendisi Yezid’e lanet konusunda tevakkuf etmedikleri gibi iman konusunda da tevakkuf etmediklerini söylemektedir.⁸¹

Teftâzânî’nin buradaki ifadesi şârihler tarafından birkaç şekilde şerh edilmiş olsa da şârihlerinin birçoğu da Teftâzânî’nin, Hz. Hüseyin’in öldürülmesine rızasının bulunduğu ve buna sevindiğine dair rivayetlerin manen mütevatir olduğu için Yezid’in küfre girdiği kanaatinde olduğunu aktarmaktadır. İman konusundaki tevakkuf noktasını kimi şârih tövbe edip etmediği bilinmediği için ölüm anındaki iman konusunda tevakkuf ettiği şeklinde; kimi şârih ise iman bulunmadığı konusunda bile tevakkuf edilmez şeklinde şerh etmiştir. Şârihler lanet ve küfür ile ilgili kanaatlerin dayanaklarının ihtilafına dikkat çekmek için konuyu Gazzâlî’nin ayrımı üzerinden detaylandırarak şerh etmektedirler.⁸²

Sâlimî, Kerbelâ olayı ile ilgili tarihi rivayetlerin Yezid ile ilgili anlatıları hakkında bir tercihte bulunmaksızın “emretmesi, rıza göstermesi vb.” şartları taşıyorsa Yezid’e lanet edilebileceğini söyler. Gazzâlî ise bir Müslümana lanet edilmiş olacağı ve tarihi verilerin ihtilafı sebebiyle, Sâlimî’nin şartlı ifadesini bir anlamda “emrettiğini ve rıza gösterdiğini aktaran nakiller ihtilafı” diyerek “lanet edilmemesini” önermektedir. Teftâzânî Yezid’i suçlu aktaran nakilleri doğru kabul edip Gazzâlî’nin yorumuna hiç yer vermeksizin Sâlimî’nin “şartlı” ifadelerindeki şart kaydını kaldırmış ve lanette bulunmuştur.

Geç dönem Sünnî gelenek her üç âlimin meseleye yaklaşım tarzı üzerinden tavırlarını sergilemiş görünmektedir. Yukarıdaki verileri dikkate alarak Yezid’e lanet konusunda âlimlerin tavrını tahlil ettiğimizde lanet etmeyi caiz kabul etmeyen Sünnî âlimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durum, lanetten imtina eden âlimlerin, Yezid’i haklı gördükleri anlamına gelmemektedir. Zira Hz. Hüseyin’e ve yakınlarına reva görülenlerin zulüm olduğu konusunda lanet eden ve etmeyen bütün Sünnî ‘ulemâ ittifak halindedir. Buna karşın lanet etmenin dinen gerekli ve emredilen bir şey olup olmadığı konusunda ihtiyati bir tavır söz konusudur.

81 Ferhârî, *en-Nibrâs*, 711-712. Sırrı Paşa Teftâzânî’nin bu ifadelerini “...Biz ise Yezid’in şerhinde ve belki de imanında asla tevakkuf etmeyiz.” şeklinde çevirmiştir. Sırrî, *Şerhu Akâid Tercümesi* (Ruscuk: Trabzon Vilayet Matbaası, 1301), 2/271.

82 Ferhârî, *en-Nibrâs*, 712-714; Zekeriyâ el-Ensârî, *Hâşiyetü Şeyhi’l-İslâm Zekeriyâ el-Ensârî el-müsemmât fetha’l-ilâhî’l-mâcid bi İzâhi Şerhi’l-Akâid*, thk. Arefe Abdî’r-Rahmân Ahmed Abdî’r-Rahmân en-Nâdî (Kuveyt: Dârü’z-Diyâ, 2013), 582-583; Ramazan b. Muhammed eş-Şehir Ramazan Efendi, *Şerhu Ramazan Efendi ‘alâ Şerhi’s-S’ad ‘ale’l-Akâidi’n-Neseff*, thk. Muhammed Hâdî eş-Şemerhî el-Mardîni (Türkiye: Mektebetü Seydâ, 2012), 498-499.

Ebû'l-Ferec el-İsfehânî (ö. 356/967), Hanbeli Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Havârizmî ve Sıbt İbnü'l-Cevzî gibi Hanefî, Taftézânî gibi Hanefî-Eş'arî, Sırrı Girîdî (ö. 1895) gibi Hanefî-Mâtürîdî âlimler dolayısıyla Sünnîlik içindeki birçok fırkaya mensup âlimlerin laneti uygun hatta gerekli gördükleri ve açık şekilde lanette bulduklarının altını çizmeliyiz.⁸³ Pezdevî ve Teftâzânî'nin nakillerini düşündüğümüzde gelenekte "Yezid'i küfür ile itham eden" Sünnî âlimlerin varlığı da açıktır.

Yukarıdaki bilgileri dikkate alarak Osmanlı dönemindeki müelliflerin Yezid konusunda "Sünnîliğin tavrını" nasıl tanımladıklarına da işaret etmemiz gerekmektedir. Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) Yezid'e lanet konusunda Sünnî âlimlerin çoğunun laneti caiz görmediğini iddia edip Gazzâlî'nin fetvasınca amel edilmesini önermiştir. Ancak çoğu Sünnî ulemanın lanet etmediğini söylemek zordur. Zira sadece lanet değil kendisinin de aktardığı gibi Yezid'in kâfir olduğunu bile söyleyen Sünnî âlimler bulunmaktadır.⁸⁴ Bu sebeple çoğu Sünnî âlimin tavrını laneti olumlu görmediği şeklinde değil, Yezid ve yakınlarının küfrüne şahadet etmedikleri şeklinde anlamak daha doğrudur.

Sırrı Girîdî ise Yezid'in kâfir olduğunu ve Sünnî âlimlerin Yezid'e lanet konusundaki tavrının lanet etmeyi uygun görme şeklinde ittifak edilen bir mesele olduğunu aktararak Teftâzânî'nin yorumunu ön planda tutar.⁸⁵ Dolayısıyla "Bütün Sünnî gelenek lanet ediyor." veya "Bütün Sünnî gelenek lanet etmiyor." şeklinde tümel bir yargı yerine "Sünnî geleneğe mensup çoğu âlim lanet etmekte ve laneti gerekli görmekte; bazı âlimler ise lanet etmekten ihtiyaten kaçınmaktadır. Buna ilaveten bazı Sünnî âlimler ise Yezid'in küfrüne kâil olsa da çoğunluk küfür ile ithamdan kaçınmaktadır." şeklinde bir hükümde bulunmak, Yezid'e lanet ve küfür ithamı konusundaki Sünnî tavrı tanımlamak için daha doğru görünmektedir.

Bu noktada Hacı Nüreddin'in bazı beyitlerine dikkat çekmek yerinde olacaktır. Zira yukarıda görüşlerini analiz ettiğimiz Sünnî âlimlerden bazılarının tavrı karşımıza çıkmaktadır.

Nureddin Efendi;

"Yezid için dinildi nice akvâl / Bilinmez hiç hakikat nicedür hâl

Kimisi dir Yezid gitti imansız / Kimi dir ol müslimândur gümânsız

Anun-çün lanet ider ba'zı 'âlim / İhânet kıldı evlada o zâlim

Didiler ba'zılar la'net kılınmaz / İmânsız öldüğü tahkik bilinmez

83 Muhammed Şuçâ' et-Taberânî, *Maktelü'l-Hüseyn b. 'Alî b. Ebi Tâlib* (Kuveyt: Dârü'l-Evrâd, 1992), 47; İsfehânî, *Makâtîlü't-Tâlibîn*, 117, 118, 119; Kılıç, *Yezid b. Muaviye*, 280-284; Adnan Demircan, *Kerbela Keder ve Belâ* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 68-87, 102-107; Abdullah Namılı, "Yezid'e Lanet Edilmesi Meselesi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2019), 13.

84 Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ahak*, çev. Orhan Şaik (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 61-64.

85 Sırrı Girîdî, *Nakdül-Kelâm fi 'akâidü'l-İslâm* (Dersaadet: Mekteb-i Sanâyi' Matbaası, 1310), 325.

*Cevâb oldur ricâl-i gaybe irdüm / Yezid'ün hâlini anlara sordum
Bu 'âlemde olan üçler yidiler / Hudâ bilür ki hep böyle didiler
Yezid müfsid ü müdbir ü murdar / Dahi a'vânı ensârı ne kim var
Hüsey'nî öldürüb ehlini soydı / Kodı hakkı varub bâtıla uydı
İhânet kıldılar evlâda âdem / Getürüb başlarına gusa vü gam
Bu dünyâda cezasın ger bulaydı / Kimisi kelp hınzır olmuş olaydı
Ve lâkin Mustafâ'nun hürmetine / Tevakkuf itdiler Allâh katına
Anun dini ebed nesh olmayısar / Dahi ümmet ebed mesh olmayısar
Resul'ün lutfi ger olmasa vâfir / Giderlerdi cihândan külli kâfir
Îmânsız gitmesine çoğ u azı / O fahr-i kainât olmadı râzi
Çün evlâd-ı Resûlden dökdi kanlar / Anun zulmiyle susuz çıkdı cânlar
Ana la'net dinilmek lâyık oldı / Veli sonra Yezid imanı geldi"⁸⁶*

Buradaki beyitler Teftâzânî ve Gazzâlî'nin ifadelerinin maktelerde manzumlaştırılmış halidir. Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâidi*'nin Osmanlı dini düşüncesindeki etkisi, bilinmektedir. Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* da sûfiler arasında etkili olduğundan ilmiye sınıfına mensup sûfi meşrep bir âlimin *İhyâ'nın* içeriğini taşıması da olağandır. Bu noktada Hacı Nüreddin gibi bir müderris ve sûfinin Türkçe makteldeki lanet vurgusunu Sünnî gelenek içindeki ihtilafları da tartışıp gündemde tutarak devam ettirdiği; Sünnî gelenek içinde laneti uygun görmeyenler olmasına rağmen kendisinin laneti gerekli gören kanaati ön plana çıkardığı açıktır. Hacı Nüreddin'in "*Îmânsız öldüğü tahkik bilinmez*" ifadesi, Gazzâlî'nin kanaatlerine atıf yapmaktayken; kendisi Teftâzânî'den etkilenecek onun tercihlerini sürdürmektedir. Bu sebeple de Teftâzânî'nin Yezid'e lanette bulunurken kullandığı "ashabına ve 'avanesine" kelimelerini Nüreddin Efendi "*a'vânı ensârı*" şeklinde kullanır. Yine Teftâzânî'nin Yezid için lanet gerekçelerinden zikrettiği "Hz. Peygamber'in ehli beytine ihanet" ifadesine Nüreddin Efendi "*İhânet kıldılar evlada*" şeklinde yer verir.⁸⁷

86 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 207-208; Akdoğan, *Maktel*, 208-209.

87 Benzer bir durumun Lâmiî'nin Maktel'ini konu edinen diğer çalışmada da karşımıza çıkmış olması dikkat çekicidir. Lâmiî aşağıdaki beyitlerden sonra da Osmanlı'nın önemli Hanefî âlimlerinden Kâdi Hızır Bey'in (ö. 863/1459) *Kaside-i Nüniyyesi*'ne de referans vermektedir.

*"Lîk yakınınde erbâb-ı makâl / Kıldılar bürhân ile çok kil u kâl
La'net itmekte Yezid ü âline / Bakdılar icmâ'-ı ümmet hâline
Buldular küfr-ile imândan nişân / Lâ-cerem oldu muhalif hükm-i şan
Cür'et etdi la'nete bir tâ'ife / Biri kaçdı Hak'dan olup hâife
Küfrine hükm itmeyüp 'isyân-ıla / Tevbesin kıldı recâ imân-ıla
Kible ehli'dür haberler hep hilâf / Didiler la'netde vardur i'tisâf
Kimi ashâb u kimidür tâbî'in / Saltlanat emrinde oldular mu'în
İtmediler dîn ü imândan rücû' / Gâyet-i 'isyâna etdiler şürû'"* Arslan, *Maktel-i Al-i Resul*, 72-73.

Buanalizler Yezid'e lanet konusundaki Sünniliğin tavrını mezhebitemsiledecek şekilde değil, Sünnî âlimlerin kendi kanaatleri olarak literatürde yer edindiğini söylememizi gerektirmektedir. Bu sebeple herhangi bir Sünnî âlimin Sünnî geleneğe yönelik genelleştirici hükmüne ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Kâtip Çelebi ve Sırrı Girîdî gibi isimler üzerinde de görüldüğü üzere laneti uygun görmeyen âlim, Sünnî gelenek içinde lanetin uygun olmadığı kanaatini, laneti uygun gören ve lanet eden âlim ise gelenekteki lanet edilebileceği kanaatini öne çıkarmaktadır. Yezid'e lanet konusunu Sünnilik açısından genelleştirmek mümkün olmadığı için Türkçe maktellerin Yezid'e lanet konusunda "laneti uygun ve gerekli gören Sünnî maktel ve kelâm âlimlerinin" kanaatleri ile tam bir örtüşme içinde olduğunu ifade edebiliriz.

3.2. Yezid ve Yakınlarının ya da Hâricilerin Tekfir Edilmesi

Maktelerde karşımıza çıkan en dikkat çekici nitelik, Hâriciler olarak anılan Yezid ve taraftarlarının "imansız, küfür, kâfir" vb. şekillerde anılmalarıdır. Meddâh'ın *Maktel*'inin farklı nüshaları üzerine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu farklı nüshalarda dikkat çeken en önemli nokta, matbu metin ile tezlere konu olan nüshalar arasında karşımıza çıkmaktadır. Matbu nüshadaki Sünnî vurgu, diğer nüshalardaki vurgulardan oldukça azdır. Matbu metinde "mümin, müminler" şeklindeki ifadelerin tezlere konu olan nüshalarda "sünnî, sünniler" şeklinde yer aldığı dikkat çekmektedir.⁸⁸

Meddâh, Yezid taraftarı olup Hz. Hüseyin'in karşısında yer alanları "küfür, imansızlık vb." niteliklerle şu beyitlerde anmaktadır:

"İşbu zalimler Müsülman adını / İdinüp kâfirler oldılar yakın"⁸⁹

"Ey münâfıklar Müslimân adını / İdinüp kâfir oldunuz yakîn"⁹⁰

"İş bu zâlimler müselmân adını / Ad idüben kâfir oldılar yakın"⁹¹

Yahyâ b. Bahşî;

"Birisidy ebter oglı ol pelid bed-ter Sinan / Biri ol Şimr-i la'in ü bi-emân ü bi-emân

.....

Ol sa'âdetsüz imânsuz kesci şâhun başını / Acı etdi bu cihânun cümle tatlu aşını"⁹²

"Dadi yâ kâfir talâk ver tiz bana / Şimdiden gerü bana oldun harâm"⁹³

88 Özçelik, *Meddâh*, 84-85.

89 Özçelik, *Meddâh*, 233.

90 Meddâh, *Maktel*, 286, 287.

91 Salıha Karataş, *Kastamonulu Şâzi'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Tahlil ve İnceleme* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 80.

92 Gülsüm, *Yahyâ*, 137.

93 Gülsüm, *Yahyâ*, 143-144.

Hacı Nüreddin;

"Geldi karşısına Zeyne'l Âbidin / Didi maksûdun nedür ey küfr-i din"⁹⁴

"Şimr-i müfsîd ü münâfık bi-imân / Seyyid'i ol dem şehîd itdi hemân"⁹⁵

"Yazılıp dur kim Hüseyini öldüren / Bolmaya Tenriden imân u emân"⁹⁶

Bu beyitler, Yezid ve taraftarlarına küfür, imansızlık vb. nitelikler atfetmenin Türkçe maktelerde ortak bir kullanım olduğunu göstermektedir.

3.2.1. Yezid ve Taraftarlarının Küfür ile Nitelenmesinin Maktel ve Sünnî Kelâm Literatürü Açısından Analizi

Ebû Mihnef'in Yezid ve taraftarlarını kâfir şeklinde nitelediği herhangi bir ifadesini tespit edemedik. Ancak Ebû Mihnef, Ubeydullah b. Ziyad'ın kâfir olarak nitelendiği bir nakil aktarmaktadır. Ubeydullah b. Ziyad, Hâni' b. Urve'nin (ö. 60/680) evine geldiğinde Müslim'e onu öldürmesi için işaret verir ancak Müslim, İbn Ziyad'ı öldürmez. İbn Ziyad gittikten sonra Hâni', Müslim'e İbn Ziyad'ı neden öldürmediğini sorar, Müslim ise "Hz. Peygamber'den naklettiği "Mümin birini öldüren kişinin imanı yoktur." şeklindeki rivayetin kendisini engellediğini söyler. Buna karşılık Hâni' "Eğer onu öldürmüş olsaydın kesinlikle kâfir birini öldürmüş olacaktın." şeklinde cevap verir.⁹⁷

Bu nakle göre İbn Ziyad, Hz. Hüseyin'e biat edenlerin en önde gelenlerinden olan Hâni' tarafından açık şekilde kâfir olarak isimlendirilmişse de Hz. Hüseyin adına biat alan Müslim ise İbn Ziyad'ı mümin kabul etmiştir. Ebû Mihnef'te Yezid ve yakınlarının küfür ile itham edildiği başka bir nokta dikkatimizi çekmemektedir. Taberî'nin (ö. 310/923) ve İmam Taberânî'nin (ö. 360/971) de küfre işaret eden bir içeriğine rastlamadık. Maktelerdeki Yezid ve taraftarları hakkında küfür, kâfir vb. nitelikleri en yoğun içeren ve kaynaklık edebilecek en dikkat çekici Sünnî kaynakların başında Havârizmî'nin eseri gelmektedir. Havârizmî'deki bu vurgular ise kendi kanaatleri şeklinde düşünülmeyebilir. Çünkü onun eserinde karşımıza çıkan bu nitelikler, aktardığı kasidelerde yer almaktadır.

İsmâil b. Abbâd es-Sâhib'in (ö. 385/995) kasidesinden aktardığı;

"Uzak olayım Ümeyyeoğullarının pisliklerinden

...

İçinde buldukları küfür hastalıklarından"

"İçlerinde saklı olan kinlerini gösterdiler / Daha önce zelil olan putlarına üzüldüler"⁹⁸

94 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 180.

95 Akdoğan, *Maktel*, 163.

96 Erdem Akkoyun, *Maktel*, 224.

97 Ebû Mihnef, *Maktel*, 43-44.

98 Havârizmî, *Maktel*, 2/158-159; Havârizmî, *Kerbela*, 396.

Görüldüğü üzere bu beyitlerde şair, Yezid ve yakınlarını “küfür” ile nitelediği gibi Câhiliye dönemi inançlarına işaret eden “daha önce zelil olan putlarına üzülme” ile de nitelemektedir. Bu niteleme, İslâm’ı tebliğ ettiği süreçte Hz. Peygamber’in karşısında direnen Ümeyyeoğularının ve inandıkları putların uğradığı zelilliğin bir Ümeyyeoğlu olarak Yezid ve yakınları tarafından kininin taşındığı anlamına gönderme yapmaktadır. Nitekim Sâhib’in Yezid’in yaptıklarını bir intikam şeklinde değerlendirdiği “*Feth ile Ahzâb’ın öcünü aldık diye kudurdular.*”⁹⁹ ifadeleri de bunu göstermektedir.

Sâhib, Yezid ve taraftarlarının Kerbelâ’yı Mekke’nin fethi ve Ahzâb savaşının intikamı şeklinde düşündüklerini ifade eder. Ahmed b. Hüseyin el-Hemedânî’ye nispet edilen beyitler arasında “Bedrin intikamı” vurgusu dikkat çekmektedir.¹⁰⁰ Hem Da’bel (ö. ?) hem de Hemedânî’nin kasidelerinden aktarılanlar arasında lanet vurgusu da açıktır.¹⁰¹ Havârizmî, kasideleri arasında Mansûr’un “*Şüphesiz kâfirdir onların katilleri, ihanet edenlerin hali ise şüpheli*”¹⁰² dizelerine yer verir. Şî’î müelliflerden İbn Tâvûs da Yezid ve taraftarlarını küfür vb. niteliklerle ananlardandır.¹⁰³

Türkçe maktellerden önceki süreçte telif edilen en önemli maktellerdeki tablo bu şekilde görünmektedir. Buna göre doğrudan küfür ve imansız şekilde nitelemeleri en yoğun Havârizmî nakletmekte ve “kâfir ve imansız” şeklinde tanımlamanın temel gerekçelerine dair ipucu sunmaktadır. Bu beyitlerde özellikle İslâm’ın tebliğ sürecinde Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı Câhiliye inancını sürdüren Ümeyyeoğulları’nın durumuna atıf yapılır. Bu sebeple Yezid ve yakınlarının küfür ile nitelenmelerinin yukarıdaki veriler ışığında klasik makteller açısından arka planında şöyle bir ihtimal belirmektedir:¹⁰⁴

Mersiyelerde geçtiği şekliyle Yezid’in atalarının küfür ve şirk inancı içinde Hz. Peygamber’in önderliğindeki Müslümanlar tarafından öldürülmesinin intikamını aldığına dair inanç söz konusudur. Bu tabloya göre Yezid şirk inancı içinde düşünülüp Hz. Hüseyin ve yakınları şahsında İslâm’a savaş açmış bir inançsız şekilde belirmektedir. Zira Havârizmî’nin aktardığı bazı beyitlerde bu duruma işaret eden ifadeler bulunmaktadır. Havârizmî, ilgili nakillerde gelen Yezid’e atfedilen beyitlerin Yezid’e ait olması halinde Müslüman kabul edilmesinin zaten mümkün olmadığını açıkça ifade etmektedir. Bu ihtimale göre Yezid, Hz. Hüseyin ve yakınlarını öldürdüğü için kâfir olmuş değil, bilakis inançsız biri olup atalarının inancı olan küfür ve şirk durumunu sürdürdüğü için İslâm’a karşı intikam amacıyla Hz. Hüseyin ve yakınlarını öldürmüş kabul edilmektedir.¹⁰⁵

99 Havârizmî, *Maktel*, 2/159; Havârizmî, *Kerbela*, 397.

100 Havârizmî, *Maktel*, 2/161; Havârizmî, *Kerbela*, 400.

101 Havârizmî, *Maktel*, 2/160-161, 163; Havârizmî, *Kerbela*, 400, 402-403.

102 Havârizmî, *Maktel*, 2/168; Havârizmî, *Kerbela*, 410.

103 İbn Tâvûs, *el-Melhûf*, 122.

104 Yezid’in Hz. Hüseyin’in şehadeti sonrası dile getirdiği nakledilen bazı beyitler için bk. Havârizmî, *Maktel*, 2/71, 74-75; Havârizmî, *Kerbela*, 320-321.

105 Özçelik, *Meddâh*, 310-311; Gülsüm, *Yahyâ*, 170; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 269-270.

Klasik maktelerde de önemli bir yeri olan “Hz. Hüseyin’in ölümüyle ilişkili olanların mümin olmadığı anlamlarını taşıyan merfû’, mevkuf ve maktû’ rivayetler” de Sünnî gelenek açısından önemli bir etkiye sahip olabilir. Nitekim Havârizmî’nin bu bahisle ilgili olarak özel bir bölüm açtığı müşahede edilir.¹⁰⁶ Türkçe maktelerde de yer bulan bu hadisler, Hz. Peygamber’in gelecekte haber verdiği, Hz. Hüseyin’e ve ehli beyte yapılacak zulümlerin faillerinin imansızlık ile nitelenmesini etkilemiş olabilir.

Nitekim Meddâh;

“Vây ana kim âhiretde Mustafâ / Hasmı ola yâ ‘Aliyye’l-Murtazâ

Bilmedün mi bu hadîs(i) kim Rasûl / Dedesidür anası Zevce’l-Betûl”¹⁰⁷

“Söyledi ol dem Hüseyin-i pâk-i dîn / Bana dedem dimiş-idi ey la’în

Eyitdi ki seni şehîd eyleyenün / Göğsi kara yir gibi ola anun

Uş senün göğsün kara kuzgun gibi / Eyle didi ol nebîlerün begi”¹⁰⁸

Yahyâ b. Bahşî;

*“Zihî devlet anundur kim seve evlâdı vü ‘ali / Ve men mâte ‘alâ hubbin lehüm
ahbândur hâli*

*Ki Keşşâf içre gelmişdür bu ma’nide haberler çok / Ne keşşâf istenür evvel ki bunda
zerrece şek yok”¹⁰⁹*

“Sözi bu her kim Hüseyin’i katl ide / Ol kişi dünyadan imansız gide”¹¹⁰

ve Lâmiî’nin;

“Küfri hakkında Nebî’den var hadis / Mârikündür diyü ol kavm-i habis”¹¹¹

dizeleri, Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerin Türkçe maktelere etki ettiğini gösteren birkaç örnektir. Havârizmî’nin ehl-i beyt sevgisini müminlerin imanlarıyla ilişkilendiren onlarca rivayet aktardığını dikkate aldığımızda,¹¹² *Makte’*deki İslâm vurgusunun Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt etrafından işlenmesinin doğal bir durum olduğu anlaşılır. Zira metnin ana anlatısı İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkelerinin anlatısı değil, İslâm’ın mübelliği Hz. Peygamber’in Ehl-i Beyti’nin faziletleri, İslâm dinindeki ve Müslümanlar nazarındaki önemidir. Bu sebeple Hz. Peygamber ve Ehl-i Beyt merkezli bu anlatımın tek başına “Sünnî, Şi’î ve

106 Havârizmî, *Kerbela*, 337-343.

107 Meddâh, *Maktel*, 149, 150.

108 Meddâh, *Maktel*, 331-332; Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 151.

109 Gülsüm, *Yahyâ*, 105.

110 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 152, 153 vd.

111 Arslan, *Maktel-i Al-i Resul*, 72.

112 Ehl-i beyt sevgisi ile iman ve münafıklığı ilişkilendiren Havârizmî’deki rivayetler için bk. Havârizmî, *Kerbela*, 88, 104-105, 108.

Alevî" şeklindeki geleneklere yakınlaştırıcı şekilde telakki edilmesinin, metnin ait olduğu bağlamın dikkate alınmamasından kaynaklandığı kanaatindeyiz.¹¹³ Havârizmî'nin metni incelendiğinde de "Hz. Peygamber'den itibaren Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in faziletlerine" yönelik anlatıların ciddi bir yekûn teşkil ettiği görülecektir.¹¹⁴

Meddâh'ın *Maktel*'inde Zeynelâbidîn'in (ö. 94/712) Yezid'e karşı söylediklerine yakından baktığımızda bunların, Havârizmî'nin *Maktel*'indeki anlatıların dizelere dökülmüş hali olduğu izlenimi uyanmaktadır.¹¹⁵ Meddâh'ın aktardığı bu dizeler, Yahyâ b. Bahşî'de de benzer şekilde geçer.¹¹⁶ Bu beyitlerin içeriği incelendiğinde rivayet açısından Havârizmî'ye dayandığı anlaşılan beyitlerin, yukarıdaki durumla da ilişkisi önemlidir. Bu beyitlerin ait olduğu anlatı, konuyu Müslümanların Bedir, Huneyn vb. zaferleri ile ilişkilendirmesidir. Dolayısıyla Havârizmî'nin içerik açısından Anadolu'daki Türkçe maktellere rengini verdiğini söylememiz mümkündür. Bu sebeple Türkçe maktellerdeki Bedir vb. zaferlere karşı Yezid'in intikam duygusu ile hareket ettiği şeklinde sunulmasında da Havârizmî'nin naklettiği rivayetlerin ve mersiyelerin ciddi etkisinin olduğu düşünülebilir. Bu durum dolaylı olarak maktel müelliflerinin "yapılan zulüm sebebi ile kâfir oldukları" için değil "kâfir oldukları için bu zulmü yaptıklarını" düşündükleri ihtimalini gündeme getirmektedir.

"Yezid'in müşrik atalarının intikamını" alma içeriğinin, bu âlimlerin kanaatlerini belirlemiş olması oldukça güçlü bir ihtimaldir. Diğer bir ifade ile Yezid ve yakınlarının küfrüne kanaat getiren âlimler, Yezid'in tavrını "mümin birinin işlediği büyük günah" kapsamında değerlendirmeyip müşrik birinin ataları adına İslâm'dan alınan intikam şeklinde değerlendirdiği için zaten küfür vb. niteliklerle anmış görünmektedir. Buna bağlı olarak da maktellerdeki küfür vb. özelliklerle "teoloji-edebiyat" literatürü açısından bir örtüşme oldukça güçlüdür. Nitekim bizim bu kanaatlerimizi Yezid'in kâfir ve zındık olduğunu reddeden İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Yezid'e zındıklık ve küfür nispet eden âlimlerin gerekçelerini zikrederken desteklemektedir. Ona göre, bazı âlimlerin Yezid'e yönelik bu nitelermeleri, Yezid'in kâfir olarak öldürülen dedesi Utbe b. Rebî'a (ö. 2/624), dayısı Velîd (ö. 1/622) gibi müşrik akrabalarının intikamı ile hareket ettiğini kabul etmiş olmalarına dayanmaktadır.¹¹⁷

İbn Teymiyye bu gruptaki görüş sahibi olanları Râfizî olarak ansa da Havârizmî'nin *Maktel*'inden hareketle bu tavrın sadece Şî'î geleneğe değil Sünnî geleneğe de teşmil edilmesinin mümkün olduğu anlaşılır. Zira makaleye konu olan Türkçe makteller de bu ilkedden hareket etmektedir. Dolayısıyla İbn

113 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 53.

114 Havârizmî, *Kerbela*, 21-155.

115 Meddâh, *Maktel*, 435-438; Havârizmî, *Kerbela*, 424-426.

116 Gülsüm, *Yahyâ*, 177-179; Erdem Akkoyun, *Maktel*, 46-47, 269-270.

117 Demircan, *Kerbela*, 100.

Teymiyye'nin Râfizî tanımı açısından düşünürsek Yezid ve çevresini küfür ile ilişkilendirmesinden hareketle Anadolu'daki maktellerin, Havârizmî, Teftâzânî, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ve Sıbt İbnü'l-Cevzî gibi âlimlerin Râfizilikle nitelenmesi gerekir. Ancak bu durum maktel müelliflerinin "kendilerini açık şekilde Sünnî" olarak tanımlamalarına rağmen, Sünnîliği daha dar çerçevede tanımlayan ve Râfizîliği oldukça geniş anlamda kullanan İbn Teymiyye'nin kavramsal çerçevesi üzerinden Türkçe maktel yazarlarını tanımlamak anlamına gelecektir. Bakışımızı İbn Teymiyye dışındaki Sünnî müelliflere çevirdiğimizde tablonun, İbn Teymiyye'nin sadece Râfizîlik üzerinden tanımladığı küfür vb. nitelermelerin Sünnî müellifler açısından da bir karşılığının bulunduğu görülmektedir.

Havârizmî'nin, mersiyelerinde laneti ve ağıtı dile getirenlerden el-Kettân'a nispet ettiği "*İtikadım bu değil ben, Râfizî değilim / İnanç ve mezhebimi bırakacak değilim.*"¹¹⁸ yine Nîsâbü'rî'ye "*Râfizî diye bana lakap uydurma / Adi düşmanlarımın tarafında oturma*",¹¹⁹ belki de en önemlisi Ehl-i sünnet'in imamlarından İmâm Şâfi'î'ye (ö. 204/820) nispet ettiği "*Allah'a sığınırım bir kısım insanlardan, Rafıza'yı Fâtıma sevgisi sananlardan*" beyiti ile yine ona nispet ettiği "*Sevmek Rafıza ise Muhammed'in Ehlini / İşte ben Râfizîyim aşikâr ve alenî*"¹²⁰ ifadelerini konuya dâhil etmemiz mümkündür. Bu gibi nakiller, ilk dönemlerden itibaren mersiye okuyan ve Yezid'e lanet edenlerin Râfizî ithamı ile karşılaştığını gözler önüne sermektedir. Buna karşın yine bu veriler, ilk dönemden itibaren Sünnî âlimlerin bu ithamlara muhatap olmasına rağmen Yezid'e karşı laneti ve Ali evlatlarına yönelik muhabbetlerini dile getirmekten çekinmediklerine de gönderme yapmaktadır. Bu sebeple İbn Teymiyye'nin Râfizîlik ile kurduğu ilişkinin aslında tam olarak da asırlar önce İmâm Şâfi'î'nin tepkisine neden olan yaklaşım biçimi olduğunu söylemek mümkündür.

Maktellerin Yezid'i müşrik atalarının intikamını almak şeklinde daha kadim bir inançsızlık geleneği ile tanımladıklarına yukarıda dikkat çektik. Ancak bu tanımlama mutlak ve umumi değildir. Zira bazı beyitler incelendiğinde geçmişten gelen bir müşrik inancının sürdürüldüğü değil, mümkünken imandan çıkmakla itham edildiği de dikkat çekmektedir. Bu sebeple üst başlıktaki veriler geçerliliğini korumakla birlikte maktellerdeki küfür vb. nitelermeleri tümel olarak açıklama imkânından uzaktır. Dolayısıyla Türkçe maktellerin Sünnî literatürün bir ürünü olduğu iddiamızı temellendirirken üzerinde durmamız gereken asıl nokta, "kişinin küfrüne açık delâlet olmadığında tekfir etmekten imtinâ' eden Sünnî teolojik ilkeye rağmen" Yezid'in tekfir edilmiş oluşunun sistem içinde nasıl açıklanabileceğidir.

118 Havârizmî, *Maktel*, 2/145; Havârizmî, *Kerbela*, 374.

119 Havârizmî, *Maktel*, 2/146; Havârizmî, *Kerbela*, 375.

120 Havârizmî, *Maktel*, 2/146; Havârizmî, *Kerbela*, 376.

Sünnî olduğunu varsaydığımız metinlerin Sünnîliği'nin bir bileşeni de "büyük günah sebebiyle kişileri tekfir etmeme" ilkesidir. Bu ilkeye rağmen Yezid ve çevresine yönelik küfür vb. nitelemelerin Sünnî doktrin açısından ya açıklanması gerekecek ya da müelliflerin Sünnî olmalarına rağmen bu konuda "iman-küfür" sınırıyla ilgili Sünnî ilkeyi esnetmiş olduklarını söylememiz gerekecektir. Biz ilk durumun açıklanabilir olduğunu düşündüğümüz için ikinci olasılığa sadece işaret etmekle yetiniyoruz. Bundan sonra Sünnî doktrin büyük günah sebebiyle kişiyi tekfir etmeme ilkesine rağmen Sünnî olduğunu varsaydığımız Türkçe maktel yazarlarının Yezid ve çevresini küfür ile ilişkilendirmelerinin teolojik tutarlılığını anlamaya ve açıklamaya çalışacağız.

Bununla ilgili olarak işaret etmemiz gereken ilk husus, hadislerin etkisidir. Maktel müellifleri, Hz. Hüseyin ve yakınlarına reva görülecek zulümlerin faillerinin mümin olamayacağını dile getiren Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin sıhhatine itibar ettikleri için bu nitelemeleri kullanmış olmaları da Sünnî teoloji açısından mümkündür.

Sünnî kelâmın iman-amel ilişkisi ve büyük günah işleyen kişiye yönelik ilkesel tavır, Ebû Hanîfe'nin doktrinleri üzerine kurulmuştur. Bu noktada ehl-i kiblenin tekfir edilmemesi, büyük günah işleyen kişinin tekfir edilmemesi gibi ilkeler, Sünnî âlimlerin üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Bu ilke "genel" bir çerçeveye sunduğu için Sünnî tavır, kişinin imanına delâlet eden hususlar bulunduğu takdirde "büyük günahlar işlemiş olduğu sabit olsa da" o kişiyi dinden çıkmış olmakla itham etmekten ilkesel olarak kaçınır. Buna karşın Sünnî âlimlerin küfür ile itham noktasında koyduğu bazı hususi şartlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle "helâli haram ve haramı helâl kabul etme" açık şekilde belirleyicidir.

Ebû Şekûr es-Sâlimî'nin "Hz. Hüseyin'i öldürenin, onu öldürmeyi helal kabul etmiş olması halinde kâfir kabul edilebileceğini" ima ettiğini belirtmiştik. Buna ilaveten Sünnî âlimler arasında açık şekilde laneti en sarih olarak dile getiren Teftâzânî'nin ifadelerinde bazı âlimlerin Yezid'in küfür üzere öldüğü kanaatine sahip olduğunu aktarmıştık. Lanet konusundaki tavırlar arasında Yezid'in küfre girdiğini düşünen Sünnî âlimlerin bulunduğu da nakillerden anlaşılmaktadır. Ancak bu âlimlerin isimlerine dair açık bir veriye rastlamadık.

Türkçe maktellerin Yezid ve yakınlarını küfür vb. inançsızlık üzerinden nitelemelerinin Sünnî teoloji açısından iç tutarlılığı muhtemel iki şekilde açıklanabilir. İlki Türkçe maktel müelliflerinin, Hz. Hüseyin ve yakınlarını öldürmeyi Yezid ve yakınlarının helâl kabul etmiş olduklarını düşündükleri için küfür vb. içeriklerle nitelemiş olmaları mümkündür. Zira haramı helal kabul etmenin, Sünnî âlimler nazarında küfre delâlet ettiği ilkesel tavırlardan biridir. İkincisi ise işaret ettiğimiz üzere hadislerin epistemik değerinin kesinliğine getirilen kanaattir.

Buraya kadar yapılan analizler dışında değinmemiz gereken bir ihtimal daha vardır. Türkçe maktellere yansıyan küfür, imansızlık vb. niteliklerin hakikî manada

değil olayın sorumluları hakkında yaptıkları zulme en ağır itham ile tepki verme amacıyla oldukları da düşünülebilir. Nitekim beyitler yakından incelendiğinde “Allah’ı inkâr edenler” anlamında kâfir olarak nitelenmemiş olabileceklerini destekleyen içerikler bulunmaktadır. Örneğin Meddâh’ın;

“Kâfir itmedi bunı yâhud Cühûd / İkisinden biter oldun iy hasûd”¹²¹

“Sen Cühûddan hor [u] kâfirden alu / Gönlüne şeytan girüpdür toptolu”¹²²

vb. beyitlerinde Yezid’in küfründen öte sebep olduğu acıların kâfirlerden gelen zulümlerden daha ağır olduğuna vurgu ile “kâfirden de beter” içerikleri söz konusudur.

Yahyâ b. Bahşî’nin;

*“Ol aqzı kim Mustafa öper-idi / Hem mubarek dilini sokar-idi
Neyledi gör ana ol itden kötü / Pes ana [nic’etmeyeler] la’neti”¹²³*

Hacı Nureddin Efendi’nin;

“Ve lakin Mustafâ’nun hürmetine / Tevakkuf itdiler Allah katına

...

*Resul’ün lutfı ger olmasa vâfir / Giderlerdi cihândan külli kâfir
İmânsız gitmesine çog u azı / O fahr-i kainât olmadı râzi”¹²⁴*

beyitleri, maktel müelliflerinin Yezid ve yakınlarına yönelik küfür, nifak, inkâr vb. nitelikleri hakiki anlamda kullanmamış oldukları ihtimalini artırmaktadır.

Nitekim Meddâh’ın;

*“Andan eydesin Müslimân’am diyü / Ey münafık Cuhûd’lar senden iyü
Sad-hezârân nâm u la’net başuna / Kendü elinle ağu katdın aşuna*

Kâfir ü Cuhûd dahi İrmenî’den / Kamusından artuk oldun ya bu dem”¹²⁵

beyitleri kendilerine Müslüman adını veren Yezid ve yakınlarının yaptıklarının Müslümanlığa yaraşmadığı gibi onların Müslümanlara reva gördüklerinin kâfirlerden ve Ermeniler’den dahi benzerinin görülmediği vurgusu yapılır. Yine;

*“İşbu zâlimler Müsülmân adını / İdinüp kâfirler oldılar yakîn
Dîni elden kodılar dünyâ-y-içün / Bunlara ne dünya hâsıldur ne dîn
Kılma rahmet bunlara iy bî-niyâz / Olmaya müşfik Şefi’u’l-müznibin
N’idelüm kıldı vasiyyet Mustafâ / Kılmasaydı ol Resûlü’l-mürselin”¹²⁶*

121 Özçelik, *Meddâh*, 203.

122 Özçelik, *Meddâh*, 301.

123 Gülsüm, *Yahyâ*, 171.

124 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 208.

125 Meddâh, *Maktel*, 458-459.

126 Özçelik, *Meddâh*, 233.

Yukarıdaki beyitler kâfirden kötü vurgusu içindeyken buradaki beyitler ise kâfir olarak atıf yaptığı halde “rahmet kılınmaması ve şefaahat edilmemesi” yönünde bir temenni dile getirilmektedir. Bu durum ise zalimleri kâfir olarak anmalarına rağmen bu nitelemenin “hakiki manada” değil, yaptıkları zulme tepkisellik anlamında bir niteleme olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Aksi halde bu beyitlerin iç bütünlüğü dikkatle incelendiğinde hakikatte kâfir olanlar yani bir anlamda rahmetten ve şefaatten zaten mahrum olacaklar için ayrıca rahmet ve şefaahat edilmemesine yönelik abes bir dilek söz konusu olacaktır. Neticede Yezid ve yakınlarını açık şekilde küfür vb. niteliklerle anan beyitler olduğu gibi kâfirlerden daha kötü, görünürde Müslümanlık vb. ithamlarla anan beyitler de kendisini göstermektedir. Bu iki durumun varlığı maktel müelliflerinin Yezid ve yakınlarını kâfir vb. niteliklerle anarken hakiki anlamda kâfir oldukları sebebiyle değil de dini terminolojinin en ağır kavramı ile yaptıkları zulme tepki göstermiş olabilecekleri ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

4. Maktellerdeki Hz. Hüseyin ve Yakınlarını Niteleyen Şi’a Terimi ve Türkçe Maktellerdeki Durumu

Tarihsel olarak sabittir ki Hz. Hüseyin’in şehit edildiği dönemde birer mezhep olarak Sünnilik, Şi’ilik ve Anadolu kültüründe maktellere ehemmiyet veren Alevî kültür mevcut değildi. Bu sebeple Kutlu ve Demircan’ın konuya siyâsî bir olay şeklinde yaklaşmaları tarihsel ve metodolojik olarak daha isabetlidir.¹²⁷ Klasik maktellerde Hz. Hüseyin ve yakınları şi’a kelimesi ile nitelenmektedir. Ancak o dönem açısından da bir mezhep anlamında Şi’a’dan bahsedilmesinin mümkün olmadığı gerçeğinden hareketle bu nitelemenin sözlük anlamında olduğu kanaatindeyiz. Klasik kaynakların içeriği de bizi bu noktada desteklemektedir. Ebû Mihnef’te şiat-ü Hüseyin kullanımı, “Kûfeliler’in Hz. Hüseyin’e biat edenler anlamında Hz. Hüseyin’in şiası/tafartarı” içeriğine sahiptir. Zira Kûfeliler’in biat ettiği aynı cümle içinde geçmektedir.¹²⁸

Ebu’l-Ferec el-İsfehânî bu kullanıma daha sık yer vermektedir. Örneğin Müslim’in Kûfe’ye gelmesinin akabinde “şia”nın ona geldiği ve Müslim’in de onlardan Hüseyin’e biat aldığı,¹²⁹ Müslim’in Hânî’ b. Urve’nin evinde şia tarafından karşılandığı,¹³⁰ İbn Zübeyr’in Hz. Hüseyin’e “senin Irak’taki şian/tafartarın gibi benim şiam/tafartarım/destekçim olsa”¹³¹ dediği ifadelerde şia kelimesi geçmektedir. Bu içeriklerin de belirli bir mezhep anlamında değil kendisine biat eden ve onu destekleyenler şeklinde geniş bir içerikle kullanıldığı görülür. Nitekim şia kelimesinin geçtiği çoğu yerde biat kelimesinin de geçmiş olması bu sebepledir.

127 Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 175; Demircan, *Kerbela*, 61.

128 Ebû Mihnef, *Maktel*, 34.

129 İsfehânî, *Makâtîlü’t-Tâlibîn*, 99.

130 İsfehânî, *Makâtîlü’t-Tâlibîn*, 100.

131 İsfehânî, *Makâtîlü’t-Tâlibîn*, 100.

Havârizmî de Hz. Hüseyin ve yakınlarını “şia” kelimesi ile niteleyen müelliflerin başındadır. Kûfe’de toplananlar; Mekke’de Hz. Hüseyin hutbeye çıktığında onu dinleyenlerin tamamı “Yâ ma’şera’ş-şia/Ey şia topluluğu” şeklinde bizzat Hz. Hüseyin’in dilinden “şia” kelimesi ile nitelenmektedir. Aynı yerde Hz. Hüseyin’in ve babasının “şiasî” kullanımı karşımıza çıkar.¹³² Süleyman b. Sürâd’ın Hz. Hüseyin’e gönderdiği mektupta “müminlerden senin şiandan olan bir cemaat” şeklinde bahsedilmektedir.¹³³ Hz. Hüseyin’e giden başka bir mektubun ilk cümleleri yine “Kendisinin ve babasının şiasından Müminlerin emiri Ali b. Hüseyin’e”¹³⁴ ifadesi geçer.¹³⁵

Şî’î müellif İbn Tâvûs da şia terimine sözlük anlamında yer veren müelliflerdendir. Hz. Hüseyin’e hitaben “Amcaoğlun Müslim’i ve onun şiasını öldürenler” ifadesi,¹³⁶ Hz. Hüseyin’in mektup gönderdiği kişiler zikredilirken Süleyman b. Surad (ö. 65/685), el-Müseyyeb ve Kûfe’deki şiadan bir cemaat şeklinde nitelme ile karşılaşmaktayız. Birkaç satır sonrasında da birinin “ben müminlerin emiri Ali b. Ebi Talib ve oğlunun şiasından biriyim”¹³⁷ şeklinde kendisini tanıttığına şahit oluruz.

Şî’a kelimesinin kullanıldığı bu gibi örnekleri Havârizmî ve İbn Tâvûs’tan çoğaltmak mümkündür. Ancak dikkat edilirse bu kullanımların odak noktası, Yezid’e karşı Hz. Hüseyin’e biat edenler ve dolayısıyla müminlerin emiri olarak Hz. Hüseyin’i tanıyanları nitelmiş olduğudur. Zira şia kelimesinin bu içerikle Yezid’i halife kabul eden, ona biat eden kişileri nitelerek için de kullanıldığını görmek mümkündür. Örneğin Havârizmî Abdullah b. Müslim’in Yezid b. Mu’aviye’ye “Bismillahirrahmanirrahim. Kûfe’deki şiasından Müminlerin emiri Yezid b. Mu’aviye’ye” şeklinde bir mektup gönderdiğinden bahsetmektedir. Bu mektubu gönderen Abdullah b. Müslim kendisini Yezid’in şiası olarak anarken, mektubun içeriğinde de “Müslim’in Kûfe’ye ayak bastığını ve Hüseyin b. Ali’nin şiasının ona biat ettiğini”¹³⁸ haber vermektedir. Bu kullanımın benzerine İbn Tâvûs da yer vermektedir. Onun naklettikleri içinde “şia” kelimesini Yezid taraftarları için kullanan bizzat Hz. Hüseyin’dir. Hz. Hüseyin “Yâ şiatü âl-i Ebî Süfyân”¹³⁹ şeklinde onlara hitapta bulunmaktadır. Bu da açıkça “şia” kelimesinin maktellerde mezhebi anlamda kullanılmayıp liderleri destekleyenler, Yezid ve Hz. Hüseyin’e biat edenler ve onların tarafında yer alanlar içeriğinde kullanıldığını göstermektedir.

Bu sebeple Türkçe dışındaki maktellerin birçoğunda Hz. Hüseyin ve yakınları mezhebi bir kimliği andırma ihtimali olmasına rağmen şia kelimesi sözlük anlamı

132 Havârizmî, *Maktel*, 281.

133 Havârizmî, *Maktel*, 282.

134 Havârizmî, *Maktel*, 283.

135 Havârizmî, *Maktel*, 284.

136 İbn Tâvûs, *el-Melhûf*, 134.

137 İbn Tâvûs, *el-Melhûf*, 135.

138 Havârizmî, *Maktel*, 287.

139 İbn Tâvûs, *el-Melhûf*, 171.

içinde kullanılmaktadır. Bu kullanım sadece Hz. Hüseyin'e değil, Yezid'e biat edenler için de geçerlidir. Her iki kullanımı sürdüren müelliflerden birinin Sünnî Havârizmî, diğerinin Şî'î İbn Tâvûs olması ise dikkat çekicidir. Buna göre Sünnî olan Havârizmî'nin "şia" kelimesinin kullanım içeriğinin sözlük anlamına dayandığını ve bir mezhep olarak Şî'a'yı andırmadığına kanaat getirdiğini söylememiz mümkündür. Bu kanaatimizi İbn Tâvûs'un Yezid ve taraftarları için bizzat Hz. Hüseyin'in Ebû Süfyân'ın şiası şeklinde nitelemesine yer vermiş olmasıyla da doğrulamamız mümkündür. Netice itibarıyla klasik dönem maktellerinin şia terimine kurumsal bir mezhep anlamında değil de sözlük anlamı ile yer verdiği; bunun içeriğinin ise "Hz. Hüseyin'e ve Yezid'e biat edenler, onları destekleyenler" anlamıyla örüldüğü anlaşılmaktadır.

Klasik maktelerde Hz. Hüseyin ve yakınları için Sünnî tanımlamasına dair bir kullanıma rastlamadık. Yıldırım, Meddâh'ın *Maktel*'indeki Sünnî tanımlamasını "Hânedân-ı Resul dostu ve taraftarı"¹⁴⁰ şeklinde nitelemektedir. Ancak biz tanımdaki bu özelliği devam ettirmekle birlikte maktellerdeki Sünnîliğin kapsamının daha da genişletilebileceği kanaatindeyiz. Makteller ilkesel olarak Hz. Hüseyin'e biat edenler, onu destekleyen, onun ardından ağıt yakan, kısacası Yezid ve Hz. Hüseyin karşılaşmasında Hz. Hüseyin taraftarlarının tamamına verilen genel bir nitelemedir. Ancak tarihen bu özdeşleştirmenin doğru olmadığı bilinmektedir. Çünkü o dönemde Sünnîlik şeklinde bir mezhepten bahsetmek mümkün değildir. Bu durum açıkça göstermektedir ki, Türkçe maktel müellifleri geç dönemde mezhepler konsensüsü olarak oluşan ve kendi aidiyetlerini de hissettikleri Sünnîliği, tarihsel uzaklığa rağmen ideolojik ve teolojik anlamda metnin tarihsel bağlamına yerleştirmişlerdir. Bu bir anakronizm olmakla birlikte Türkçe maktel müelliflerinin bilinçli bir tercihi olduğu için kendileriyle ilgili Sünnîlik yorumunda bulunmamıza engel teşkil etmediği gibi Sünnî olduklarına dair kanaati daha güçlü kılmaktadır. Türkçe maktelerde en dikkat çekici husus, klasik maktelerde gördüğümüz sözlük anlamıyla dahi olsa Hz. Hüseyin'e biat edenleri ve onu müminlerin emiri olarak tanıyanları "şia" terimi ile niteleyen herhangi bir ifadeye rastlamamış olmamızdır. Buna mukabil adeta Havârizmî'nin Hz. Hüseyin'e biat eden ve onu müminlerin emiri olarak kabul ettiğini beyan edenler için kullanılan "şia" kelimesi yerine "Sünnî" kelimesinin tercih edilmiş olduğu izlenimi dahi oldukça güçlüdür.

5. Türkçe Maktelerde Sünnîliğin Somutlaştırılması ve Tahkimi: 73 Fırka Tasnifi

Makaleye konu olan Türkçe maktelleri Sünnîliğe nispetimizin ve yukarıdaki verileri Sünnîlik açısından analiz etmemizi gerektiren verilerin en önemlisi, Türkçe maktellerin bazılarında karşımıza çıkan 73 fırka hadisine dair içeriklerdir. 73 fırka hadisi olarak meşhur olan ve kurtuluşa eren fırkanın temsil edildiği rivayetin,

140 Yıldırım, *Bektaşiliğin Doğuşu*, 50.

İslâm düşüncesinde ve müelliflerin tasnif modellerinde ciddi etkisinin bulunduğu bilinmektedir. Birçok fırkanın rivayetdeki kurtuluşa eren fırka ile kendilerini özdeşleştirdikleri, Sünnî kelâm ve mezhepler tarihi literatürünün de bu özdeşliği kullandığı, birçok kaynakta karşımıza çıktığı gibi akademik çalışmalara da konu olmuştur.¹⁴¹

73 fırka rivayeti sadece Sünnî kültürün telif ve düşünceleri üzerinde değil, çoğu gelenek üzerinde etkili olmuştur.¹⁴² Bu sebeple güçlü geleneklerin kendilerini tanımlayıcı unsurlarının teoloji metinlerini aşarak edebî literatüre de etki ettiğini gösteren örneklerden biri de Türkçe maktellere 73 fırka rivayetinin yansımış olmasıdır. Maktellerdeki 73 fırka rivayetinin kullanımı, Sünnî geleneğin oluşturduğu içerik ile örtüşmektedir. Zira 73 fırka rivayetine atıf yapan makteller, bu atıflarında kurtuluşa eren fırka olarak Sünnîliği, Ehl-i sünnet'i niteledikleri gibi literatürde bid'at fırkalar olarak bilinen gelenekleri ise dışarıda bırakmaktadır.

Meddâh'a nispetle yayınlanan *Maktel'*de

"Nazar kıl bu yetmiş iki milleti / Cümlesi nahs biri bilmez tâ'ati

*Yetmiş üçüncü Muhammed ümmeti / Ehl-i farz u sünnetidür rahmeti"*¹⁴³

diğer nüshada

"Yetmiş üç millet Muhammed ümmeti / Ehl-i farz [u] Sünnilerdür rahmeti

Kimi Hâricî Rafâzî dūnbekî / Kim hilâf-ı mantıkiler cūnbekî

*Kim 'ilelî-arş kimi dehrîdür / Devletî vü i'tizâlî bahridür"*¹⁴⁴

şeklinde daha geniş bir belirlenim sunmaktadır. İkinci alıntının içeriğine dikkat ettiğimizde Meddâh'ın sadece Sünnîliği öne çıkardığı değil, aynı zamanda Sünnîliğin tarihsel kimliği ile tanımlanan içeriği yansıttığı da görülmektedir. Nitekim Râfizî, Dehrî ve İ'tizâl (Mu'tezile) fırkalarından farklılaşan içerikle Sünnîlik, bu fırkaların karşısında yer alan grubu temsil etmektedir. Dolayısıyla salt bu veri dahi, Hz. Hüseyin ve ehl-i beyt sevgisinde ortaklaşan Mu'tezile, Râfizî ve Sünnî gruplar arasında Meddâh'ın Sünnîliği merkeze aldığını açık şekilde göstermektedir.

141 Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 15; Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyîni, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyizü'l-fırkatî'n-nâciyeti anî'l-fırakî'l-hâlikin*, thk. Muhammed Zâhid Kevserî (Beirut: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Tûras, 2017), 22; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı* (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1996), 21-39, 65-85, 89-116; Kadir Gömbeyaz, *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri* (Bursa Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015); Kadir Gömbeyaz, "Eş'ari Mezhepler Tarihi Kaynakları", *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, ed. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 331, 333-335.

142 Gömbeyaz, *Fırka Tasnifleri*, 262-297; Yalçın Çakmak (ed.), *İsmâillik İnançının Temel Metinlerinden Kelâm-ı Pir Kitâb-ı Heft Bâb*, çev. Tahereh Mirzayi (Tunceli: Kalan Yayınları, 2020), 58.

143 Meddâh, *Maktel*, 468, 469.

144 Özçelik, *Meddâh*, 324.

Lâmiî Çelebi'nin de benzer içeriğe şu şekilde yer verdiği görülür:

“Yetmiş üç bölük Muhammed ümmeti / Ehl ü farz u sünnetedür rahmeti”¹⁴⁵

Yahyâ b. Bahşî'nin *Maktel*'inde ise 73 fırka hadisinin içeriğine dair bir işaret dikkatimizi çekmemektedir. Buna karşın Yahyâ b. Bahşî'nin, tasavvufi terbiyesinin Emir Sultan'a (ö. 833/1429) ulaşmasını,¹⁴⁶ Yusuf el-Hemedânî'den tasavvufi terbiye alan Ebü'l-Mehâsin Rüknüslâm Sedîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm eş-Şargî el-Buhârî (ö. 573/1177) gibi önemli bir Hanefî âlimin *Şîr'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm*ındaki ilmihal eserine şerh yazmış olmasını dikkate aldığımızda, kendisinin Hanefî-Sünnî bir ilmî muhit ve tasavvufi müktesebat, ayrıca Semerkand havzası ile temas halinde olduğunu söylememiz mümkündür.¹⁴⁷ Nitekim Yahyâ'nın ilk üç halife ile ilgili beyitleri de kendisinin Sünnî siyaset doktrinini merkeze aldığını gösteren ikincil veriler arasında zikredilebilir.¹⁴⁸

Hacı Nûreddin'in *Maktel*'inde de 73 fırka rivayetine dair bir işaret tespit edemedik. Ancak Hz. Hüseyin ve yakınları, onu emir'ül-müminîn olarak tanıyanları Sünnî olarak tanımlamasını; Teftâzânî ve Gazzâlî gibi Sünnî müelliflerin yaklaşımlarını konuya dâhil edip Teftâzânî'nin yorumlarını tercih etmiş olmasını ve hayatı ile ilgili bilgileri dikkate aldığımızda onun da Sünnî kültür içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Yine Hacı Nûreddin'in de Yahyâ b. Bahşî gibi dört halifeyi olumlayan genel Sünnî siyâset doktrinini maktelin başında açıkça dile getirmesi, onun da Sünnî kültüre ait kabul edilmesi için önemli bir veridir.¹⁴⁹

Sonuç

Anadolu'da telif edilen dört Türkçe maktelin içeriklerini Sünnî kültür açısından analiz ettiğimiz makalede birbirleri ile ilintili birkaç sonuca ulaştığımızı söyleyebiliriz. Anadolu'da telif edilen ve makaleye konu olan Türkçe maktellerin, Sünnî geleneğin kelâm ve siyâset teorisi ile uyum içinde; metinlere baskın olan lanet ve küfür ithamlarının ise Sünnî literatür açısından açıklanabilir olduğu tespit edilmiştir.

Öncelikle makalede tespit edilen ikincil sonuçlara ve ardından makalenin temel varsayımı ile ilgili sonuca yer verebiliriz. Buna göre maktellerdeki hâricî nitelemesinin, tarihsel bir karşılığı olan Hâricî mezhebi anlamında olmadığı; “meşru imama/halifeye/müminlerin emirine isyan eden, ayaklanan, kılıç çeken” şeklindeki terminolojik içerikle kullanıldığı kesin olan sonuçlardan biridir. Bu noktada beyitlerin içeriklerinde karşımıza çıkan her iki tarafın birbirini hâricî olmakla itham etmesinin en muteber ve açıklayıcı gerekçesi bu terminolojik

145 Erdem Akkoyun, *Maktel*, 281.

146 Gülsüm, *Yahyâ*, 12, 105-106.

147 Recep Cici, “İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/210.

148 Gülsüm, *Yahyâ*, 165.

149 Sürücü, *Vâkıa-yı Deşt*, 51-52.

kullanımdır. Bunun dışında bu kullanımın arkasında birkaç olasılıklı gerekçeden bahsetmek mümkündür. Birincisi Yezid ve yakınlarının Hz. Hüseyin ve yakınlarını hâricî olarak ithamları, maktel müellifleri tarafından bu iddia sahiplerine döndürülmüş ve bu sebeple hâricî şeklinde nitelenmiş olabilirler. Bir ihtimal de tarihteki Hâricî mezhebinin oluşturduğu psikoloji ile ilişkisidir. Buna göre Hz. Ali'nin ölümünü meşru gören, onun ölümünü isteyen ve bundan sevinç duyanlar şeklindeki Hâricîlerin nitelikleri, Yezid ve yakınlarının da Hz. Hüseyin ve yakınlarının ölümünü meşru gören, bundan sevenler anlamıyla benzerlik taşıyabilir.

Maktellerdeki Sünnî teriminin kullanım içeriği ise Sünnî siyaset teorisi açısından gelenekle örtüşme içermektedir. Maktellerde hâricî kelimesinin anlam alanıyla ilgili olarak kullanılan ve siyasi bir içerik taşıyan “meşru halife isyan eden” tanımlaması burada da geçerlidir. Buna göre Hz. Hüseyin'i meşru imam, halife ve müminlerin emiri şeklinde kabul eden Sünnî siyaset teorisi, maktel müelliflerince Hz. Hüseyin'e biat edenlere sıfat yapılarak maktellerde muhafaza edilmiştir.

Yezid ve yakınlarına laneti olumlayan önemli sayıda Sünnî âlim bulunmaktadır. Buna ilaveten Yezid'in küfrüne de kâil bazı Sünnî âlimler vardır. Bu noktada maktel müelliflerinin lanet ve küfür konusundaki tavrının Sünnî geleneğin tamamı ile değil bir kısmı ile örtüştüğünün altını çizmeliyiz. Maktellerin Yezid ve yakınlarını küfür ile anmış olmalarının arkasında ise hakiki ve mecâzî şeklinde iki olasılık bulunduğu görülmüştür. Bu nitelemeye hakikî manada yer vermiş olmalarının Sünnî teolojik arka planında üç ihtimalin etkisinden bahsedebiliriz.

Birincisi Yezid'in, müşrik atalarının intikamını almaya çalışan şirk inancı içindeki biri olduğu düşünülmüş olabilir. İbn Teymiyye de küfür ithamlarının arka planında bu gerekçeye dikkat çekmektedir. İkincisi, Hz. Hüseyin'in şehadeti hakkında Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin gerçekliği üzerinden bir tanımlama yapılmış olabilir. Üçüncüsü haram olmasına rağmen Yezid'in Hz. Hüseyin'i öldürmeyi helal kabul etmiş olduğu düşünülmüş olabilir. Bu üç gerekçenin de Sünnî gelenek açısından tutarlı olduğunu belirtebiliriz. Bu sebeple maktellerdeki küfür niteliğinin bu üç gerekçe açısından Sünnî gelenekle örtüştüğünü ifade edebiliriz.

Yukarıdaki verilere ek olarak; maktellerdeki Sünnî teriminin kullanımı, 73 fırka hadisi ile ilgili içeriklerde Sünnî Kalam geleneğinin bid'at fırkaları arasında zikrettiği gelenekleri dışarıda bırakıp Sünniliği öne çıkarmaları, 73 fırka rivayetine atfı yapmayan müelliflerin dört halife tasavvurları ve biyografilerine dair bulgular, makaleye konu olan maktellerin Sünnî kültür havzasına ait bir literatür olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple Lâmiî Çelebi özelinde gündem edilen maktellerin Sünnileştirilmesi şeklindeki yorumların tutarlılığının sorunlu olduğu, Anadolu'daki maktellerin Sünnî kültürden bağımsız düşünülmemeyeceği belirtilmelidir.

Kaynakça

- Akdoğan, Eyüp. *Hacı Nüreddin Efendi ve Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Aksu, Ali. "Kerbela Literatürü". *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)*. ed. Alim Yıldız. 1/341-376. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- 'Ali el-Kârî, Nüreddin. "Şerhu'l-Emâlî Şerhu li dav'i'l-me'âlî 'alâ Bed'i'l-Emâlî". *Kütübü'l-Akâid*. 9-139. İstanbul: Mektebetü'l-Hanifiyye, t.y.
- Arslan, Harun. *Kitab-ı Maktel-i Al-i Resul Giriş - Metin - İnceleme - Sözlük - Adlar Dizini*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- Bağdâdî, Abdülkahir el-. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 6. Basım, 2011.
- Cici, Recep. "İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/210-211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çakmak, Yalçın (ed.). *İsmâililik İnancının Temel Metinlerinden Kelâm-ı Pîr Kitâb-ı Heft Bâb*. çev. Tahereh Mirzayî. Tunceli: Kalan Yayınları, 2020.
- Demir, Ahmet İshak. "Cem Dergisi'nin Bakış Açısıyla Kerbelâ", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (01 Mart 2010), 179-224.
- Demircan, Adnan. *Kerbela Keder ve Belâ*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Demirel, Özlem. *Aşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ebû Mihnef. *Maktelü'l-Hüseyin ve masra'u ehli beytihi ve ashâbihî fi'l-Kerbela*. Kuveyt: Mektebetü'l-Elfeyn, 2. Basım, 1987.
- Erdem Akkoyun, Tuğba. *Lamiî Maktel-i İmam Hüseyin İnceleme-Çeviri Yazı-Sözlük*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Erdoğan, Kenan. "Maktel-i Hüseyin, Manisa Nüshası ve Sünnî ve Haricî Kavramları Üzerine". *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*. ed. Alim Yıldız. 2/61-66. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Hatâyî Divanı: Şah İsmail Safevî Edebi Hayatı ve Nefesleri*. İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 2. Basım, 1956.
- Eroğlu, Süleyman. "Yahya bin Bahşî ve Maktel-i Hüseyin'i". *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*. ed. Alim Yıldız. 2/43-59. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Ertekin, Ertuğrul. "Osmanlı Sünnileştirmesi Bağlamında Lâmiî Çelebi'nin Maktel-i Âl-i Resul'ü". *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (Aralık 2018), 43-70.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil el-. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kâhire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Misriyye, 1950.
- Ferhârî, Abdülaziz el-. *en-Nibrâs Şerhu Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye*. thk. Okan Kadir Yılmaz. Mektebetü Yâsîn, 2012.
- Gaznevî, Cemâleddin Ahmed b. Muhammed el-Hanefî el-. *Kitâbu 'Usûli'd-dîn*. thk. Ömer Vefik Dauk. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1998.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Zeynü'd-dîn el-. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, t.y.

- Gömbeyaz, Kadir. "Eş'ari Mezhepler Tarihi Kaynakları". *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*. ed. Halil İbrahim Bulut. 321-338. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslâm Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*. Bursa Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015.
- Gülsüm, Mehmet Akif. *Yahyâ Bin Bahşî'nin Maktel-i Hüseyin Adlı Mesnevisi (İnceleme ve Metin)*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Güngör, Şeyma. "Maktel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 7 Nisan 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/maktel>.
- Günther, Sebastian. "Mağâtîl Literature in Medieval Islam". *Journal of Arabic Literature* 25/3 (Kasım 1994), 192-212.
- Havârizmî, Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak b. Ahmed el-. *Maktelü'l-Hüseyin*. thk. Şeyh Muhammed es-Semavî. 2 Cilt. İran: Envârü'l-Hüdâ, 1418.
- Havârizmî, el-Muvaffak b. Ahmed Ebu'l-Müeyyed el-. *Kerbela Olayı*. çev. Yusuf Eğinç. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2010.
- İbn Battûtâ, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battûtâ Seyahatnâmesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineverî. *el-İmâme ve's-Siyâse el-Ma'rûf bi târihi'l-hulefâ*. thk. Ali Şîrî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Edvâ', 1990.
- İbn Tâvûs, Ebû'l-Kâsım 'Ali b. Mûsâ b. Ca'fer. *el-Melhûf'ala katli't-tufûf*. thk. Faris Tebriziyan. Tahran: Dârü'l-Üsve, 4. Basım, 1425.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt. *Tezkiretü Havâşşî'l-e'imme fi haşâ'işî'l-e'imme*. nşr. Muhammed Sâdık Bahrülulûm. Tahran: y. y., ts.
- İpek, İsmet. "Giriş". *Maktel-i Hüseyin Kerbela Hadisesi*. 20-36. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- İsfehânî, Ebû'l-Ferec el-. *Makâtîlü't-Tâlibîn*. thk. Seyyid Ahmed. Kum: İntişârâtü'ş-Şerîf er-Rızâ, 2. Basım, 1416.
- İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer el-. *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyüzü'l-fırkati'n-nâciyeti ani'l-fırakî'l-hâlikîn*. thk. Muhammed Zâhid Kevserî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, 2017.
- Ka'bi, Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-. *Kitâbü'l-Makâlât ve ma'ahû 'uyûnü'l-mesâil ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu vd. Kuramer-Dârü'l-Feth, 2018.
- Kahraman, Abdullah. "İslâm Kamu Hukuku Açısından Kerbela Olayı (Meşru Devlete İsyan Mı, Meşrutiyetin Sorgulanması veya Zulme Başkaldırı Mı?)" *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Din Bilimleri)*. ed. Alim Yıldız. 3/73-92. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Karataş, Saliha. *Kastamonulu Şâzi'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Tahlil ve İnceleme*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Kâtip Çelebi. *Mizânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ahak*. çev. Orhan Şaik. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Ken'ân, Şeyh Muhammed Ahmed. *Câmi'u'l-leâli şerhu Bed'i'l-Emâlî fi 'ilmi'l-'akâid*, ts.
- Kılıç, Ünal. *Yezid b. Muaviye*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

- Kurt, Günay. "Lâmiî Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/96-97. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kutlu, Sönmez. *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları Alevîliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Meddâh, Şâdi. *Makel-i Hüseyin Kerbelâ Hadisesi*. ed. Alemdar Yalçın - Gıyasettin Aytaş. haz. Erdoğan Erbay, Selahattin Tozlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mesûdî. *Kitâbü't-Tenbih ve'l-İşraf (Coğrafya ve Tarih)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018.
- Muhammed, Heysem Abdüsselâm. "el-Mukaddime". *er-Reddu "ale'l-mutaassibi'l-'anidi'l-mâni" min zemmi Yezîd*. 5-31. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- Müstağfirî, el-Hâfiz Ebû'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-. *Delâilü'n-Nübüvve*. thk. Ahmed b. Faris es-Sellûm. Suriye-Lübnan-Kuveyt: Dârü'n-Nevâdir, 2010.
- Namlı, Abdullah. "Yezîd'e Lânet Edilmesi Meselesi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (Aralık 2019), 7-21.
- Namlı, Abdullah. "Yezîd'in Halifeliliğinin Meşrûiyeti Meselesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2019), 521-547.
- Özçelik, Kenan. *Âşık Çelebi Terceme-i Ravzatü'ş-Şühedâ (İnceleme-metin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Özçelik, Kenan. "Türk Edebiyatında Yazılmış İlk Makel-i Hüseyin Kimin Eseridir?" *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*. ed. Alim Yıldız. 2/7-16. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Özçelik, Kenan. *Yûsuf-ı Meddâh ve Makel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*. İstanbul: Nün Yayıncılık, 1996.
- Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b. Hüseyin el-. *'Usûlü'd-din*. thk. Hans Peter Lins. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2003.
- Ramazan Efendi, Ramazan b. Muhammed eş-Şehîr. *Şerhu Ramazan Efendi 'alâ Şerhi's-S'ad 'ale'l-'Akâidi'n-Nesefî*. thk. Muhammed Hâdi eş-Şemerhî el-Mardîni. Türkiye: Mektebetü Seydâ, 2012.
- Sâlimî, Ebû Şekûr es-. *et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd*. thk. Ömür Türkmen. Ankara- Beyrut: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Sırrı Girîdî. *Nakdû'l-Kelâm fi 'akâidi'l-İslâm*. Dersâadet: Mekteb-i Sanâyî' Matbaası, 1310.
- Sırrı. *Şerhu Akâid Tercümesi*. 2 Cilt. Ruscuk: Trabzon Vilayet Matbaası, 1301.
- Sinanoğlu, Abdülmecit. "Hacı Nüreddin Efendi ve Hüseyin'in Makteli Adlı Eseri". *Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Edebiyat)*. ed. Alim Yıldız. 2/17-42. Sivas: Asitan Yayınları, 2010.
- Sürücü, Yasemin. *Hacı Nureddin Efendi'nin Vâkıa-yı Deşt-i Kerbela Hüseyin'in Makteli Mesnevisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim eş-. *el-Milel ve'n-nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

- Taberânî, Muhammed Şucâ' et-. *Maktelü'l-Hüseyn b. 'Ali b. Ebî Tâlib*. Kuveyt: Dâru'l-Evrâd, 1992.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *İstişâdü'l-Hüseyn*. thk. Seyyid Cemîlî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1988.
- Yayla, Mustafa Altuğ. "Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl'u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak". 155-162. İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2015.
- Yıldırım, Rıza. *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Zekeriyâ el-Ensârî. *Hâşiyetü Şeyhi'l-İslâm Zekeriyâ el-Ensârî el-müsemmât fetha'l-ilâhi'l-mâcid bi izâhi Şerhi'l-'Akâid*. thk. Arefe Abdi'r-Rahmân Ahmed Abdi'r-Rahmân en-Nâdî. Kuveyt: Dâru'd-Diyâ, 2013.

